

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Xarici ölkələrin iqtisadi-siyasi coğrafiyası
və turizm kafedrası

İndeks İOT 528.94; 38.48
Dövlət qeyd. 0106 AZ00551

«Təsdiq edirəm»
Elmi işlər üzrə Prorektor

-----k.e.d.,prof.İ.Ə.Əliyev
----- 2008-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZMİN
İNKİŞAFININ PERSPEKTİVLƏRİ VƏ REGIONAL
PROBLEMLƏR
(2006-2008-Cİ İLLƏR ÜÇÜN TAM HESABATI)

ETN-nin rəisi

b.e.d.prof.

_____ İ.N.Əliyeva
_____ 2008-ci il

Elmi tədqiqat işinin rəhbəri
Həbibə Bayraməli qızı Soltanova
c.e.n.dos.

_____ 2008-ci il

B A K İ – 2008

MÜNDƏRİCAT

Referat.....	1
Giriş.....	3
Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafının perspektivləri və regional problemlər.....	5
Nəticə.....	75
Ədəbiyyat.....	78

GİRİŞ

Dünya turizm hərəkatında baş verən tərəqqi Azərbaycan Respublikasında da müşahidə edilir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda turizmin inkişafı məqsədilə ardıcıl olaraq fərmanlar verilmişdir. Respublika Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı» (24 avqust, 2002-ci il), «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqda» (24 noyabr, 2003-cü il), «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə inkişafının Dövlət Proqramı» (11 fevral, 2007), «Azərbaycan kurortları Dövlət Proqramı haqda» (27 fevral, 2007) fərmanları, tarixi abidələrin qorunması, Milli Parkların yaradılması haqda sərəncamları buna bariz sübutdur.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramına dair tövsiyələrdə turizmin davamlı inkişafı siyasətinin həyata keçirildiyi öz əksini tapmışdır. Respublikamızda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməsi və dövlət səviyyəsində iri miqyaslı layihələrin reallaşdırılmasına başlanması təsadüfi deyildir. Məlumdur ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatı inkişaf edir. Neft sektoru sahəsindəki uğurlar da göz qabağındadır. Lakin «neft dolları» olan ölkələrin (BƏƏ, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı və b.) təcrübəsindən məlumdur ki, neft sərvətindən əldə olunan gəlirin müəyyən hissəsi xidmətin müxtəlif sahələri, o cümlədən turizmin inkişafına yönəldilərsə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi daha da yüksəlir.

Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbi vətəndaşların, o cümlədən turistlərin sayı da ildən-ilə çoxalır. Əgər 2002-ci ildə respublikaya 4757 turist gəlmişdirsə, 2007-ci ildə bu göstərici 12356 nəfər təşkil etmişdir.

Azərbaycanda turizmin inkişafına diqqət və qayğının artırılmasının digər səbəbi də respublikanın coğrafi mövqeyinin əlverişliliyi, təbiətinin və sərvətlərinin zənginliyi, turizmin müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslaşmış bölgələrinin mövcudluğu və bu bölgələrdə perspektiv imkanların olmasıdır. Bu və digər səbəblər Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına zərurət yaradır. Respublikada son 6-7 il ərzində aparılan quruculuq işlərinin xeyli hissəsi də (nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı, otellərin inşası, yeni istirahət mərkəzlərinin yaradılması, əyləncə müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və s.) bu zərurətdən irəli gəlir. Turizmin inkişafı məqsədilə iri miqyaslı quruculuq işlərində şübhəsiz ki, problemlər də meydana çıxır. Bu problemlərin həlli isə turizm və onunla bağlı olan sahələrdə tədqiqat işlərinin aparılmasını tələb edir.

I MÖVZU. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZMİN İNKİŞAFI AMİLLƏRİ

1.1. Azərbaycanla turizmin tarixi

Azərbaycanda səyahətlərin inkişaf mərhələləri qədim tarixə malikdir. Bəşər tarixinin ilk dövrlərindən insanlar həmişə səyahət etmişlər. Qədim Azərbaycan ərazisindən keçən ticarət karvanlarının hərəkətini ilk səyahətlər hesab etmək olar. Zaman getdikcə bu səyahətlər kütləvi və mütəşəkkil turizmlə əvəz olunmuşdur.

Mənbələrdən əldə etdiyimiz məlumatlara əsaslanaraq, Azərbaycanda səyahətlərin, sonralar isə turizmin yaranması və inkişafını bir neçə mərhələyə ayırmaq olar: I-qədim dövr II-orta əsrlər dövrü, III-yeni dövr, IV-mütəşəkkil dövr, V-müasir dövr.

Bəşəriyyət tarixinin nadir hadisəsi olan Böyük İpək yolu Azərbaycanın tarixinə və mədəniyyətinə böyük təsir göstərmişdir. Şərqlə və Qərblə xalqları arasında çoxəsrlik əlaqələr Böyük İpək yolu ilə həyata keçirilmiş, xalqların qarşılıqlı sürətdə zənginləşməsinə və inkişafına kömək etməklə dünya sivilizasiyasının inkişafının mühüm vasitəsi kimi çıxış etmişdir.

Tarixi mənbələrdən Azərbaycan haqqında ilk məlumatın eramızdan əvvəl yaşamış Herodot tərəfindən verildiyi məlumdur. Onun «Tarix» əsərində qədim Azərbaycan və bu regionda yaşayan tayfalar, onların adət və ənənələri haqqında geniş məlumat vardır. Bu məlumatlar Azərbaycan xalqının qədim adət-ənələrini, ümumiyyətlə həyat tərzini öyrənmək üçün çox qiymətli mənbə hesab edilir. Herodotun əsərində Xəzər dənizi haqqında da maraqlı məlumatlar vardır. O, Xəzər dənizinin başqa dənizlərdən fərqləndiyini qeyd edir. Müəllif göstərir ki, bu dənizi avarlı gəmi ilə uzununa 15 günə, eninə isə ən geniş yerdə 8 günə dəf etmək olar. Onun əsərində Qafqaz dağları və bu dağlarda yaşayan xalqlar haqqında müfəssəl məlumatlara rast gəlinir.

Herodotun bu ölkə haqqında geniş məlumat verməsi Azərbaycanın qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olmasını bir daha sübut edir. Qədim

Azərbaycan haqqında başqa yunan səyyahı, coğrafiyaşünas Strabon çox geniş məlumat verir. O, 18 cildlik coğrafiya əsərinin 12-ci cildində Azərbaycan ərazisində yerləşən qədim Alban dövlətinin təbii şəraitindən, əhalisinin adət-ənənələrindən, digər dövlətlərlə siyasi və iqtisadi əlaqələrindən bəhs edir. Beynəlxalq iqtisadi əhəmiyyətə malik olan Böyük ipək yolu haqqında ilk geniş məlumat da Strabona məxsusdur. Bəzi elmi mənbələrdən bu yol «Strabon yolu» kimi qeyd edilir. «Strabon yolu» XIX əsrdə alman tədqiqatçısı Fredinad Fon Rixthofen tərəfindən İpək yolu adlandırıldı və alman tədqiqatçısının təklifi elm aləmində qəbul olundu.

Qədim zamanlardan Böyük ipək yolu boyunca yerləşən Azərbaycan şəhərləri beynəlxalq status almışdır. Çünki əcnəbi tacirləri və karvanları qəbul edən və onlara xidmət göstərən belə şəhərlər müvafiq infrastrukturlara malik olmuşdur. Beynəlxalq tranzit ticarət yolları üzərində yaranmış və inkişaf etmiş bu şəhərlər Böyük İpək yolu sisteminin mühüm struktur komponentlərinə çevrilmişdir. Aparılan tədqiqatlar Böyük ipək yolunun ölkəmizdə olan dayaq nöqtələrinin müəyyən olunmasında çox böyük rola malik olmuşdur. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Böyük İpək yolu ilə gətirilən mallar əsas anbar məntəqələrində (Mingəçevirdə) yerləşdirilir və buradan da Qafqaz Albaniyasının digər şəhərlərinə aparılırdı.

Çoxsaylı ərəb mənbələrinə görə Azərbaycanın qədim şəhərləri Böyük İpək yolu şəbəkəsinin trassları üzərində dayaq qovşaq nöqtələri kimi fəaliyyət göstərirdi. Böyük ipək yolu üzərində yerləşən qədim Azərbaycan şəhərləri Ərdəbil, Təbriz, Marağa, Naxçıvan, Gəncə, Ordubad, Şəki və s. mühüm beynəlxalq ticarət mərkəzlərinə çevrilmişdir.

Qədim dövrlərdə olduğu kimi orta əsrlərdə də yaşamış coğrafiyaşünaslar, tarixçilər və səyyahlar öz əsərlərində Azərbaycanın təbii şəraiti, ictimai-siyasi vəziyyəti haqda maraqlı məlumatlar vermişlər. Bu dövrdə ərəb tarixçiləri və coğrafiyaşünaslarının verdiyi məlumatlar diqqəti daha çox cəlb edir. Əl İstəxri «Məmləkətlərin yolları» əsərində Azərbaycanın xəritəsini

təsvir edən müəllif bir çox şəhərlərdən bəhs edir. Səyyahın ən maraqlı məlumatı Bərdə və Bakı haqqındadır.

Orta əsrlərdə Azərbaycan haqqında digər geniş məlumat Məsudinin «Qızıl yuyulan yer və cəvahirat mədənləri» əsərində rast gəlinir. Müəllifin əsərində Qafqaz dağları, bu dağlarda yaşayan xalqlar Dərbənd, Şəki, Bakı, Bərdə, Qəbələ şəhərləri, Araz, Kür çayları, Urmiya gölü və s. haqqında müfəssəl məlumatlara rast gəlinir.

Azərbaycan haqqında geniş məlumat vermiş ərəb səyyahlarından biri də Əl İdrisi olmuşdur. İdrisi «Ölkələri gəzməkdən yorulmuşun əyləncəsi» əsərində Azərbaycan haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. Səyyah Azərbaycan haqqında məlumat verməklə yanaşı, bu ölkənin xəritəsini də təsvir etmişdir. Səyyah Marağa, Ərdəbil, Beyləqan, Təbriz, Bərdə, Şamaxı, Dərbənd, Xoy, Səlmaz kimi böyük şəhərlərin arasındakı məsafəni və Azərbaycandan keçən ticarət yollarını qeyd edir.

Azərbaycan haqqında digər məlumatı bu ölkəyə 1213-1220-ci illərdə səyahət etmiş Yaqut Həməvi vermişdir. «Ölkələr haqqında lüğət» əsərində Azərbaycanın təbii şəraiti, iri şəhərləri (Təbriz, Səlmaz, Bərzənd, Beyləqan, Şabran, Qəbələ, Şəki və s.) və bu şəhərlərdə yaşayan xalqların adət-ənənələri haqqında maraqlı məlumatlara rast gəlinir.

Orta əsr Azərbaycan tarixi haqqında ilk geniş məlumat vermiş avropalı səyyah Marko Polo olmuşdur. Marko Polo moŋqol xanının sarayına gedərkən və uzun sürən səyahətdən qayıdarkən Azərbaycandan keçmiş, Şərgin qədim sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Təbrizdə olmuşdur. Onun səyahətnaməsində Azərbaycanın iqtisadi həyatı haqqında verilən məlumatlar da olduqca əhəmiyyətlidir. Obyektiv həqiqəti əks etdirən bu məlumatlar orta əsrlərdə Azərbaycanda sənətkarlıq və ticarətin yüksək inkişafını sübut edir.

Azərbaycan haqqında maraqlı məlumat verən orta əsr rus səyyahı Afanasii Nikitin olmuşdur. O, 1466-1472-ci illəri əhatə edən səyahəti zamanı Tverdən Volqa-Xəzər yolu ilə əvvəlcə Azərbaycana gəlmiş və buradan

Hindistana getmişdir. Qayıdarkən yenidən Azərbaycanda olmuş, özünün «Üç dəniz arxasına səyahət» əsərinə Azərbaycan haqqında maraqlı qeydlər daxil etmişdir.

Azərbaycanda səyahət və turizm tarixini öyrənmək üçün olduqca maraqlı və geniş məlumat verən avropa səyyahından biri də Katerino Zenodur. O, səyyah və coğrafiyaşünas olmaqla yanaşı, 1471-1473-cü illərdə Təbrizdə Ağqoyunlu sarayında Venesiya Respublikasının səfiri olmuşdur. Venesiya səyyahlarından Ambroco Kontorini və İosafat Barbara da Azərbaycan haqqında öz əsərlərində geniş məlumat vermiş və digər səyyahlar kimi Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi, təbii sərvətlərindən bəhs etmişlər.

Orta əsrlərdə Azərbaycan haqqında verilmiş məlumatlara istinadən bu ölkənin dünyanın bir sıra dövlətləri ilə ticarət əlaqəsi şəraitində olmasını söyləmək mümkündür. Ticarət əlaqələri bu dövrdə karvan yolları vasitəsilə həyata keçirilirdi. Karvan ticarəti dövlətin mühüm gəlir mənbələrindən sayılırdı. Dövlət başçıları onun inkişafı üçün hərtərəfli yardım göstərirdilər. Ticarət karvanlarının sığınacaq yeri olan karvansaralar və rəbbatlar orta əsrlərin əsas ictimai tikililəri sırasındadır. Onların inşası dövlət proqramlarına daxil edilir, dövlət başçıları, iri feodal təbəqələri ticarət edən ölkələrin tacir gildiyaları tərəfindən maliyyələşdirilirdi.

Orta əsrlərdə Təbrizdə 200 karvansara var idi. Şah Abbasın əmrilə İrandan Azərbaycana gələn yollar üzərində 1000-ə qədər karvansara tikilmişdi. Karvansaralar öz funksional təyinatına görə şəhər və yolkənarı tikililərə ayrılırdı. Şəhər karvansaralarından fərqli olaraq yolkənarı karvansaralar bizim günlərə az sayda, qeyri qənaətbəxş vəziyyətdə gəlib çatmışdır. Çünki karvan-ticarət yolları vaxtaşırı öz istiqamətini dəyişdiyi üçün bu tikililərə ehtiyac olmadığından onlar bərhad hala düşürdülər.

İri şəhər karvansaraları xeyli səyahətçilərin yerləşməsi üçün nəzərdə tutulurdu. Qonaqlar burada etibarlı sığınacaq, isti yeməklərlə təmin olunurdular. Karvansaralarda həmçinin ticarət və müxtəlif pul əməliyyatları

aparılırdı. Müxtəlif zamanlarda Azərbaycana səyahət edən tarixçilər və səyahətçilər karvansaraları öz səyahətnamələrində təsvir etmişlər.

Azərbaycana gələn müxtəlif millətlərin nümayəndələri ənənə kimi eyni karvansaralarda qalırdılar. İndiyədək məlum olan karvansara adları (Multani və ya Hindistan, Buxara, Fars, Ləzgi və s.) buna əyani sübutdur. Bu gün Bakının «İçəri Şəhərində» yerləşən Multanı və Buxara karvansaralından turist obyektini kimi istifadə olunur. Bu karvansaralarda fəaliyyət göstərən milli mətbəx restoranları şəhərin qonaqlarına və yerli sakinlərə xidmət göstərir.

Turizmin inkişafında yeni dövr Azərbaycanda mürəkkəb siyasi vəziyyətlə müşahidə olunur. 1806-ildə Bakı xanlığının Rusiyanın tərkibinə daxil edilməsilə kapitalist münasibətlərinin inkişafı və yeni mədəniyyətin yaranma dövrü başladı. Bu dövrdə nəinki Bakıda, ölkənin bütün regionlarında müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Ölkənin idarə olunması böyük qüvvələrin təsiri altına düşdü. 1859-cu ildə Şamaxı quberniyasının Bakı quberniyası adlandırılması və Şamaxı şəhərindən bütün quberniya müəssisələrinin Bakıya köçürülməsi haqqında fərman imzalandı. Bakı nefti haqqında yayılan xəbərlər buraya dünyanın müxtəlif yerlərindən mütəxəssislərin axınına səbəb oldu. XIX əsrin ortalarında Bakıda inzibati və ictimai müəssisələrin sayı çoxaldı. 1887-ci ildə telefon stansiyası istifadəyə verildi. Müxtəlif ölkələrin bank konturları «Volqa-Kama bankı», «Tiflis zadəgan torpağı bankı», «Tiflis ticarət bankı», «Şimal bankı», «İran uçot – kredit bankı», «Rus sənaye ticarət bankı» və digər banklar öz ofisini Bakıda açdı. Bir çox maliyyə-kredit cəmiyyətləri yarandı.

Mehmanxanalara əcnəbi adların verilməsi («Metropol», «İmperial», «Astoriya», «Bristol», «Qrand otel», «İtaliya», «Marsel», «Madrid», «Təbriz», «Yeni Avropa» və s.) dəbə çevrilmişdir. XIX əsrin sonlarında Bakının karvansaralarında yenidənqurma işləri aparılaraq mehmanxana kimi istifadə olunmağa balandı. Mehmanxanalar üçün xüsusi binalar tikilmirdi. Şəhərin restoran və əyləncə müəssisələrinin adları da təmtəraqlı idi.

Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olduqdan sonra Azərbaycanda turizm - ekskursiya işinin inkişafı Rusiya ilə sıx bağlı olmuşdur. Turizmin inkişafı bir sıra amillərdən, xalqın xoş güzaranından, onun mədəni inkişafından, təhsilindən və turizmin maddi bazasının vəziyyətindən asılıdır. Turist axınının formalaşması əsasən iri sənaye və inzibati mərkəzlərdə baş verirdi. Belə şəhərlər sırasında Bakının adını da qeyd etmək olar.

XIX əsrin birinci yarısında turizm çar Rusiyasında əhəlinin çox az bir hissəsinin (əsasən zadəgan və tacirlərin) məşğuliyyəti idi. Səfərlər əsasən qərb ölkələrinə, həmçinin Peterburq və Moskva şəhərlərinə edilirdi. Bu dövrdə mütəşəkkil turist səfərlərini təşkil edən müəssisə yox idi.

XIX əsrin II yarısında Rusiyada dağ səyahətləri yaranmağa başlamışdı. 1887-ci ildə Tiflisdə Qafqaz təbiətşünaslar cəmiyyətinin nəzdində ilk alpinizm klubu yaradılmışdı. 1890-cı ildə Odessa Krım dağ klubu yaradılmış, Yalta və Sevastopolda onun filialları açılmışdı. Bu klub dağlarda səyahətlərin təşkili ilə məşğul olurdu. Krım klubu öz fəaliyyətini Qafqazda yaranmış və sonradan Krım Qafqaz dağ klubu adlanmışdı.

Mütəşəkkil dövrdə turizm sahəsində də inkişaf daha dinamik şəkildə özünü büruzə vermişdi. Azərbaycanda turizmin yaranması və inkişafını məhz mütəşəkkil dövrə aid etmək olar. Belə ki, 1908-ci ildə Krım-Qafqaz dağ klubunun filiallarından biri Bakıda açılmışdı. Klubun Bakı bölməsinin qarşısında duran vəzifələr Qafqazda tədqiqat işlərinin aparılması və ekskursiyaların təşkili idi. XX əsrin əvvəllərində turizmin inkişafına elmi və həvəskar cəmiyyətlər diqqət yetirməyə başladılar.

1910-cü ildə turizm fəaliyyəti daha da fəallaşır, müxtəlif ekskursiya komissiyaları, büro, komitələr və şəxsi turizm kontorları yaradılırdı. Həmin illərdə Rusiyanın bir çox şəhərlərində Bakıya səyahət etməyə maraq artırdı.

Kütləvi turizmin inkişafı üçün 1928-ci ildə komsomolun mərkəzi komitəsi nəzdində turizm bürosu yaradıldı. Büronun vəzifəsi üçün bütün turizm həvəskarlarını yeni hərəkətdə birləşdirmək idi. Bu hərəkət «Proletar turizm» adlanırdı. 1929-cu ildən RTC (Rusiya Turist Cəmiyyəti) ölkədə əsas

turizm hərəkatını ələ aldı və Bakıda, o cümlədən bütün regionlarda şöbələrini yaratmağa başladı. RTC 1929-cu ildə «Proletar Turizm Cəmiyyəti» (PTC) adlandırıldı. Onun əsas vəzifələri zəhmətkeşlər arasında özfəaliyyət turizminin inkişafı, turizmə geniş, mütəşəkkil ictimai hərəcat forması vermək, diyarşünaslıq elementlərini turizmə tətbiq olunması idi. 1928-ci ildə yaranan «Sovetskiy turist» (sovtur) Səhmdar Cəmiyyəti də ölkədə turizm təşkili ilə məşğul olmağa başlamışdı. Sovtur və Proletar turizm Cəmiyyəti arasında ziddiyyət əmələ gəlməyə başladı. Bu məqsədlə onların funksiyaları müəyyənləşdirildi və müvafiq orqanlar tərəfindən sərəncam verildi. Xarici turizmin təşkili, əmək və müdafiə şurasının qərarı ilə (11 aprel, 1929-cu il) yaradılan «İnturist» xarici turizm üzrə Ümumittifaq Səhmdar Cəmiyyətinə həvalə olundu. İttifaq respublikalarının Xalq Maarif Komissarlığına və Həmkarlar İttifaqına Xalq Təsərrüfat Komissarlığı ilə birlikdə, hər rayonda ən azı bir uşaq ekskursiya – turist bazası və ya stansiyasının yaradılması tövsiyyə edildi. Bir müddətdən sonra belə bir uşaq ekskursiya-turist stansiyası Bakıda da yaradıldı. 1922-ci ildə Mərkəzi Fəhlə Klubunun nəzdində Bakıda ilk ekskursiya dərnəkləri yaradıldı. Sonrakı illərdə ekskursiyaların coğrafiyası getdikcə genişlənir, iştirakçıların sayı artırdı. Yay aylarında Xəzər sahilinə – Mərdəkan, Şüvəlan, Buzovna, Türkan, Zığ, Artyom (indiki Pirallahı) adası və Şıx zolağına istirahət məqsədli ekskursiyalar təşkil olunurdu.

Ümumiyyətlə, 1925-ci ildə keçirilən 229 ekskursiyada 7 min nəfər iştirak etmişdi. 1926-cı ildə 1522 ekskursiyada 45 728 nəfər, 1927-ci ildə 1762 ekskursiyada 49296 nəfərin iştirak etdiyi qeyd olunurdu. 1927-ci ildə Azərbaycanda turizm işinin təşkilinə komsomol təşkilatı da qoşuldu. Bu illər respublikada özfəaliyyət – idman turizmi də inkişaf etməyə başlamışdır. 1928-ci ildə Azərbaycanın rayonlarından (əsasən məktəblər) qrup şəklində Bakıya gəlməyə başladılar. Onlara və SSRİ-nin digər respublikalarından gələnlər üçün Bakıda ekskursiya bazası açıldı. Azərbaycanda 1929-cu ildə proletar turizmi və ekskursiyalar cəmiyyətinin bölməsi kimi fəaliyyət göstərən Azərbaycan PTEC 1935-ci ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraə Komitəsi

nəzdində fəaliyyətə başladı. 1936-cı ildə Həmkarlar İttifaqı Şurasının (AHİŞ) nəzdində Turizm Ekskursiya İdarəsi fəaliyyətə başladı. 1938-1940-cı illərdə Bakı zəhmətkeşləri üçün Buzovnada turist düşərgəsində, Kirovabad (Gəncə), Hacıkənd, Çirakidzor (Xanlar) müəssisələrinin işçiləri üçün Hacıkənd və Xanlar turbazalarında bir günlük kütləvi turizm tədbirləri təşkil edilirdi. II Dünya müharibəsi bütün SSRİ də olduğu kimi, Respublikamızda da turizm – ekskursiya fəaliyyətinin dayandırılmasına səbəb oldu. 1950-ci ilin sentyabr ayında Bakı turizm bazası yaradıldı. O vaxtlar bu baza Nizami adına istirahət parkında yerləşirdi. 1957-ci ildə Mingəçevirdə və Hacıkənddə turist bazaları təşkil olundu. Mingəçevir turist bazasının filialı kimi 1958-ci il Zaqatalada, 1960-cı ildə Şuşada və Göygöldə turist bazaları fəaliyyətə başladı.

Azərbaycan Turizm- Ekskursiyalar İdarəsi 1962-ci ildən turizm üzrə Azərbaycan Respublika Şurası, 1969-cu ildə turizm və ekskursiyalar üzrə Azərbaycan Şurası adlandırıldı. O vaxtdan turizmə və səyahətlərə olan maraq cəmiyyət üzvlərini öz mədəni tələbatını, fəal istirahət etmək səylərini ödəmək, asudə vaxtlarından faydalı istifadə etmək, ətraf mühiti dərk etmək, müxtəlif insanlara ünsiyyətdə olmaq sahəsində tamamilə qanunauyğun arzu olub. Sonrakı illərdə Azərbaycanda turizm – ekskursiya işində mütərəqqi dəyişikliklər və yeniliklər olmuşdur. Turizmin maddi bazası ildən-ilə yenilənmiş, zəhmətkeşlərin istirahətinin təşkilində yeni xidmət formaları-turist qatarları, çay gəmiləri Xəzərdə kobotaj gəmiçilik və s. yaranmışdır. Bakı zəhmətkeşlərinin yay istirahətinin təşkili üçün 1962-ci ildə Nabrandada Bakı Turist bazasının filialı kimi 150 yerlik «Sputnik» çadır düşərgəsi yaradılır. 1963-cü ildə Bakıda turist klubu, Nabrandada «Xəzər» turist bazası yaradıldı. Bundan iki ildən sonra Sumqayıtda və Gəncədə, 1969-cu ildə Naftalanda və Bakının Mərdəkan qəsəbəsində ekskursiya büroları yaradıldı. 1970-ci ildə Zaqatalada və 1972-ci ildə Şuşada turbazaların yeni binaları, 1975-ci ildə Qəbələdə «Qafqaz», Nabran bölgəsində «Dostluq» turist bazaları və Bakıda «Qarabağ» turist mehmanxanası istifadəyə verildi. Sonrakı illərdə respublikamızın müxtəlif rayonlarında: Naxçıvanda 1978-ci ildə ilk turizm

təşkilatı yaradıldı. 1980-ci ildə Lənkəranda, 1982-ci ildə Əli Bayramlıda, Qazaxda, Şamaxıda, 1984-cü ildə Ordubadda, Şuşada, 1986-cı ildə Ağdamda səyahətlər və ekskursiya büroları yaradıldı.

1970-1987-ci illərdə daxili turizmlə yanaşı xarici turizmin genişlənməsinə də xüsusi fikir verilirdi. Xarici turizmin maddi-texniki bazasını genişləndirmək məqsədilə, 1973-cü ildə Bakıda ən böyük mehmanxana kompleksi 1042 yeri olan «Azərbaycan» mehmanxanası istifadəyə verildi. 1978-ci ildə «İnturist» Səhmdar Cəmiyyətinin 200 yerlik komfortlu «Moskva» mehmanxanası da istifadəyə verildi. 1959-cu ildə Bakıda (Zuğulba qəsəbəsi) «Sputnik» beynəlxalq gənclər turizm bürosu yaradıldı. Sonralar «Sputnik» müasirləşdirilərək beynəlxalq gənclər turizm mərkəzinə çevrilir.

1978-ci ildə Respublika Nazirlər Sovetinin nəzdində Xarici Turizm idarəsi yaradıldı. Respublika Nazirlər Sovetinin nəzdində olsa da, həmin idarəyə bilavasitə Moskvada yerləşən Xarici Turizm Komitəsi Baş İdarəsi rəhbərlik edirdi. Baş idarə xarici tərəfdaşlarla müqavilə bağlayır, xarici turist qruplarını, marşrutlarını və marşrut boyu məntəqələrdə qalma müddətini təyin edirdi.

1978-ci ildə «İnturistin» Bakı bölməsinin tabeliyində ümumi sayı 1500 olan 4 yerləşmə obyektini «Azərbaycan» (1042), «Moskva» (200), «İnturist» (156) mehmanxanaları və Şəkidəki karvansara turist kompleksi (100) var idi. Bu obyektlərdə həm əcnəbi turistlər, həm də SSRİ-nin digər respublikalarından Azərbaycana gələn nümayəndə heyətləri, mədəniyyət və idman tədbirlərinin iştirakçıları olan turist qrupları da yerləşdirilirdi. Respublikanın digər şəhərlərində lazımi səviyyədə turizm infrastrukturunu olmadığından xarici turistlər yalnız Bakıda 2-3 gün qaldıqdan sonra Gürcüstana və yaxud Moskva şəhərlərinə yollanırdılar. 1978-ci ildə Şəkidəki XVII əsrə aid olan karvansarada yenidənqurma işləri aparıldıqdan sonra Bakı-Şəki-Telavi marşrutu və əks istiqamətlərdə yeni tərtib edilmiş marşrutla gələn xarici turistlər həmin karvansaranın xidmətindən istifadə edirdilər. Bütün bunlar öz növbəsində Azərbaycanda xarici turizmin genişlənməsinə təkan verdi və

respublikamızın ərazisindən keçən beynəlxalq turist marşrutlarının sayını artırdı.

1980-ci ildən başlayaraq respublikanın turist-ekskursiya təşkilatları SSRİ-nin 170-dən çox şəhərlərinin müvafiq turizm təşkilatları ilə əlaqə saxlayırdı ki, bu da öz növbəsində səyahətlərin marşrutlarının və ekskursiyaların mövzusunun genişlənməsinə səbəb oldu. Respublika turizm və ekskursiyalar bürosunun nəzdində Bakı şəhərində Xarici Turizm Bürosu yaradıldı. Ümumiyyətlə, Azərbaycan turizmi ən yüksək inkişaf səviyyəsinə 1987-ci ildə nail olmuşdur. Həmin il respublikaya xarici ölkələrdən 50, SSRİ-nin müxtəlif bölgələrindən isə 250 minə yaxın turist gəlmişdir. Turizm – ekskursiya bürolarının təşkil etdikləri ekskursiyalarda 2,5 mln nəfərdən artıq adam iştirak etmişdir. Respublikamıza turist axını gücləndiyindən Lənkəran və Mingəçevir şəhərlərində hərəsi 300, Şuşa şəhərində 200 yerlik yeni turizm mehmanxanalarının tikintisinə, Bakı şəhərindəki «Qarabağ» turist mehmanxanasında isə yenidənqurma işlərinə başlanıldı.

1985-1986-ci illərdə Naxçıvan, Gəncə, Xankəndi, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərində yaradılmış turist klublarının işi xeyli fəallaşır. Xatırladaq ki, 1987-ci ildə respublikamızda 1837 turist bölməsi yaradılmışdı. Yalnız 1987-ci ildə istirahət günü marşrutları ilə respublika daxilində özfəaliyyət turizm xətilə səfərlərdə 375 min nəfər iştirak etmişdi. Azərbaycan Respublikası turizmin inkişafında 1983-cü il daha çox yadda qalmışdır. Çünki həmin il SSRİ Nazirlər Sovetinin sədrinin I müavini işləmiş Heydər Əliyevin bir başa təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə «Xəzərin Azərbaycan sahillərində Ümumittifaq əhəmiyyətli kurort zonasının yaradılması» barədə müvafiq qərar qəbul edilir. Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 1984-cü il 2 oktyabr tarixli 381 sayılı qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasında 2000-ci ilə qədər turizm inkişafı sxemi qəbul olunur.

Qəbul olunmuş proqramma əsasən 1990-cı ilə qədər 770, 2000-ci ilə qədər isə 21300 yerli müxtəlif turist obyektləri tikilib istifadəyə verilməli idi. İlk mərhələdə tikilməsi nəzərdə tutulan obyektlərin 70 %-i (5300 turist yeri) bir

başda Xəzər sahillərində, 30 %-i isə (2400 turist yeri) respublikanın digər bölgələrində yaradılmalı idi. Turizmə dair geniş əhatəli proqrama görə Xəzər sahillərində, əsasən Şimali Abşeronda (Nardaran) və Xaçmaz rayonunun Nizoba kəndinin yaxınlığında, həmçinin Giləzi-Zarat bölgəsində yeni tur baza və kempinqlər tikilməli idi. Əfsuslar olsun ki, həm obyektiv, həm də subyektiv amillər bu layihələrin həyata keçirilməsinə mane oldu.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri düşmənçilik siyasəti Azərbaycana 1 mln.-dan artıq qaçqının gəlməsi ilə nəticələndi. Respublika hökumətinin qərarı ilə 1988-ci ilin dekabrında Ermənistandan qovulmuş insanların Azərbaycan Respublikasının turist bazalarında yerləşdirilməsinə başlandı. 1990-cı ilin birinci rübündən etibarən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ümumittifaq və beynəlxalq turist marşrutları ləğv olundu. 90-cı illərin ortalarında ictimai-siyasi vəziyyətin sabitləşməsi digər sahələrdə olduğu kimi turizm sahəsində də müəyyən nəaliyyətlərin əldə olunmasına şərait yaratdı. Turizmin inkişafı məqsədilə ölkə prezidenti ardıcıl olaraq bir neçə sərəncamı imzalamışdır. Bu sərəncamlar müasir dövrdə tədricən reallaşdırılır.

1.2. Azərbaycanda turizmin inkişafında coğrafi mövqe və təbii amillərin rolu

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına təsir göstərən, ona şərait yaradan əsas amillərdən biri onun əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsidir. Azərbaycanın mövqeyinin böyük siyasi əhəmiyyəti ondadır ki, hələ qədimdən dəbdə olan, uzaq və böyük dövlətləri əlaqələndirən karvan yolları, həmçinin Çindən Avropaya uzanan məşhur «İpək Yolu», eləcə də bir sıra şimal ölkələrini cənub ölkələri ilə birləşdirən ən əlverişli yollar onun ərazisindən keçir. Azərbaycan ərazisində antik, orta əsr və yeni dövr sivilizasiyaları qovuşur.

Azərbaycan ərazisinin oroqrafik quruluşunun ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri burada dağ sistemləri və düzənliklərin bir-birilə

növbələşməsidir. Oroqrafik xüsusiyyətlərinə görə respublika ərazisini 4 iri hissəyə bölmək olar: Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Baş Qafqaz dağları və Yan sıra dağları. Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərq hissəsi respublika ərazisinə daxil olmaqla, iki böyük hissəyə ayrılır. Baş Qafqaz dağları və Yan sıra dağları. Baş Qafqaz sıra dağları Gürcüstan Respublikası sərhəddi yaxınlığından, Tinov-Rosso (3385 m) yüksəkliyindən başlayaraq şərqdə Babadağa qədər (3637 m) yüksək dağlıq zonasının tipik alp relyefi ilə xarakterizə olunur. Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərq hissəsinin relyefi turizm təsərrüfatının inkişafı üçün olduqca əlverişli imkanlara malikdir. Bu ərazidə dağ turizmini, xüsusilə alpinizmi inkişaf etdirmək üçün imkanlar genişdir. Gələcəkdə kanat yollarının bir neçə istiqamətdə çəkilməsini təmin etmək üçün dağ ərazilərdə yaradılacaq mehmanxana və turizmin digər infrastrukturunu ilə əlaqə saxlamaq üçün kanat yollarından istifadə etmək mümkündür.

Böyük Qafqazın iri oroqrafik vahidlərdən biri də Alazan-Həftəran vadisidir. Vadi şimal-qərbdən Gürcüstan ərazisində Axmeta şəhəri yaxınlığından başlayıb, cənub-şərq istiqamətində, Girdmançaya qədər uzanır. Vadinin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 200-600 m arasındadır. Alazan və Əyriçay boyunca turizm təsərrüfatını və su turizmini inkişaf etdirmək üçün bir çox imkanlar vardır.

Kiçik Qafqazın Azərbaycan hissəsini Murğuz silsiləsinin şərq qurtaracağı, Şahdağ, Murovdağ, Şərqi Göycə, Zəngəzur, Dərələyəz, Mıxtökən, Qarabağ silsilələri və Qarabağ yaylası təşkil edir. Qarabağ yaylasında vulkan püsgürmələrinin izləri qalmış və hündürlüyü 100 m-ə çatmış vulkan konusları vardır. Qızılboğaz, İşıqlı kimi vulkan zirvələrinin hündürlüyü 3000 m-dən çoxdur. Kiçik Qafqaz dağlarının turizm-rekreasiya baxımından imkanları Böyük Qafqazdan daha çoxdur. Xarici və daxili turistlərə göstərməli təbiət abidələri burada daha çoxdur.

Turizmin inkişafında çay və göllərin də rolu böyükdür. Respublika ərazisindəki çaylar Xəzər hövzəsinə aiddir. Coğrafi yerləşməsinə görə bunlar

3 qrupa ayrılır. 1.Kür hövzəsi çayları (Araz çayını çıxmaq şərtilə). 2. Araz hövzəsi çayları. 3. Birbaşa Xəzərə tökülən çaylar. Azərbaycanda irili-xırdalı tektonik, bənd və buzlaq mənşəli göllər vardır. Bunların içərisində 1556 m hündürlükdə yerləşən Göy-gölü, 2730 m hündürlükdə yerləşən Böyük və Kiçik Alagölləri göstərmək olar.

Respublikamızda turizmin inkişaf etdirilməsində iqlim amilləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan ərazisi kurort sərvətləri ilə zəngindir. Respublikamızda müxtəlif sağlamlıq ocaqları ilə yanaşı dünya əhəmiyyətli müalicə yerləri də vardır. Bunun üçün son illərdə Xəzərin qərb sahillərində beynəlxalq əhəmiyyətli yeni turizm obyektlərinin tikilməsi, kurort zonalarının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bura özünün əlverişli iqlim şəraitinin, bol günəş radiasiyasının və quraq havaalarının olması ilə Qafqazın Qara dəniz sahillərindən fərqlənir. Respublikamızda insan səhhəti üçün ən qiymətli sayılan quraq-subtropik dəniz sahillərindən başlamış bir sıra qış idman növlərini inkişaf etdirmək üçün əlverişli təbii şəraitli coğrafi ərazilər mövcuddur.

Azərbaycanda kurort və turizm istirahət yerlərinin iqlim amilləri ilə müalicə potensialı və profilaktik tədbirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda bol günəş radiasiyası iqlim kurortunun əsas sərvəti hesab edilir. Azərbaycan kurort sərvətləri zəngin olan dövlətdir. Respublikamızda olan mineral bulaqlar, şəfalı müalicə palçıqı olan göllər, palçıq vulkanları, mənzərəli dağ gölləri, bitki örtüyü kurort –istirahət turizminin inkişafı üçün geniş imkanlar açır.

Müasir dövrdə respublikamızın iqlim-sağlamlıq ocağı Abşeron ərazisindədir. Burada ən şəfalı təbii sağlamlıq ehtiyatları günəş və dənizdir. İqlim kurortların profili günəş radiasiyasının bolluğu ilə müəyyənləşdirilir. Abşeron yarımadası günəşli saatların miqdarına görə Qafqaz kurortları içərisində birinci yeri tutur.

Azərbaycanın cəlbedici təbii landşaft zonaları vardır. Həmişəyaşıl Talış meşələri, Nabran-Yalama sahilləri, Zaqatala zonası, gözəl ab-havalı Xaçbulaq

yaylaqları, müalicə əhəmiyyətli mineral suları ilə respublikamızı dünyada məşhur edən Badamlı, Vayxır, Sirab və s. turizm bazarlarının yaradılması üçün geniş imkanlar açır. Respublikamıza gələn minlərlə turistlər günəş radiasiyasından müalicə məqsədilə istifadə etməklə öz sağlamlığını təmin edə bilirlər. Abşeron yarımadasında düz və ümumi radiasiyanın miqdarı bütün Xəzər sahili zonada salınan turizm obyektləri üçün səciyyəvidir. Belə ki, Nabranda, Bakının dəniz sahili ərazilərində, Lənkəranın dənizsahili ərazilərində yay çimərlik mövsümündə, ümumiyyətlə Xəzərin bütün sahil boyunda günəşli saatların miqdarı çox cüzi fərqlənir. Günəşli saatların illik miqdarı 1800-2900 saat arasında dəyişir. Günəşli saatların ən yüksək illik miqdarı Naxçıvan MR-ın Araz boyu ovalığında 2900 saat, Abşeron yarımadasında günəşli saatların miqdarı 2200-2400 saat təşkil edir.

Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqazın dağətəyi zonaları dağ turizminin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada buludun artması ilə əlaqədar olaraq günəşli saatların miqdarı xeyli azalır. Lakin orta və yüksək dağlıq zonada günəşli saatların miqdarı yenidən artır. Böyük və Kiçik Qafqazda onun illik miqdarı 2100-2400, Naxçıvan MR-da orta və yüksək dağlıq ərazilərində isə 2400-2600 saat təşkil edir. Alçaq dağlıq zonalarda Lənkəran ovalığında və Şollar düzündə bu göstərici 1800-2000 saat təşkil edir. Dağlıq ərazidə ən çox günəş işığı Şəkidə qeyd edilmişdir. Qış aylarında Şuşa və Göygöl günəşli saatların miqdarına görə bütün orta dağ zonasında kurort və istirahət yerlərindən üstündür. Deməli, bol günəş radiasiyası Azərbaycan təbiətinin qiymətli əvəzedilməz sərvətidir. Bu sərvət kurortların, turizm obyektlərinin profilinin müalicə potensialının müəyyən edilməsi işində layiqincə qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanın flora və faunasının müxtəlifliyi də turizm sərvəti kimi qiymətlidir (Talış dağları, Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının meşələri). Respublikamıza gələn turistləri Azərbaycanın bitki örtüyü ilə tanış etmək məqsədilə bu informasiyanı vermək vacibdir: planetimizdə olan 500 min bitki növünün 4 min 300 növdə olan bitkisi Azərbaycana məxsusdur. Bu bitkilər dünya üzrə olan bitki növlərinin 0,84 faizini, Qafqaz regionunun bitki

növlərinin isə 66 faizini təşkil edir. Dünyada yalnız Azərbaycan ərazisində bitən endemik bitki növlərinin sayı 370-dən artıqdır. Endemik bitki növləri respublikamızın flora tərkibinin 9 faizə qədərini təşkil edir. Belə bitkilərə dəmirağac, şabalıdyarpaq palıd, Lənkəran akasiyası, azat, qaraçöhrə, şumşad, Qafqaz xurması, bigəvər, Eldar şamı və s. Təbii şəraitin müxtəlifliyi heyvanlar aləminin də zənginliyinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda 600-dən çox heyvan növü vardır (dünyada olan heyvan növlərinin təqribən 6 faizi).

Azərbaycan Respublikasında qoruq və Milli parkların da turizmin inkişafında rolu böyükdür. Azərbaycanda ilk qoruq – Göy-göl 1925-ci ildə yaradılmışdır. 1929-cu ildə Qızılağac və Zaqatala qoruqları və 1936-cı ildə Hirkan qoruğu təsis edilmişdir. Beləliklə, 1958-ci ilə qədər 4 qoruq fəaliyyət göstərmişdir. 1958-ci ildən 1990-cı ilə kimi qoruqların yaradılması prosesi davam etdirilmişdir. 1990-cı ildə Altıağac Dövlət Təbiət Qoruğunun əsası qoyulmuşdur. Hazırda Azərbaycanda 14 qoruq, 8 Milli park yaradılmışdır. Bu parkların çoxunda turlar təşkil edilmişdir.

1.3. Azərbaycanda turizmin inkişafında sosial amillərin rolu

Turizm ölkəyə valyuta gətirən mənbələrdən biridir. Dünya ekspertlərinin hesablamalarına görə, turizmdən gələn gəlirlər artıq 650 milyard dollardan çoxdur. Həmçinin turizm sahəsində dünya əmək ehtiyatlarının 60% -i məşğuldur (dünya üzrə hər 16-cı iş yeri turizm biznesinə aiddir).

Turizm xidməti əhalinin ən çox istehlak etdiyi xidmətdir və onun spesifik sosial – sağlamlıq xarakteri var. Bunlara daxildir: istirahət, şəxsiyyətin inkişafı üçün imkan, tarixi və mədəni dəyərlərin öyrənilməsi, idmanla məşğul olma imkanı, kütləvi – mədəni tədbirlərdə istirahət və s. Deməli, turizm iqtisadi, sosial, humanitar, tərbiyə və estetik amilləri özündə birləşmişdir.

Turizm xidmətləri əsasən yollayış, müqavilə çərçivəsində həll olunur. Bu xidmətlərə aiddir: yerləşmə, iaşə, nəqliyyat, ekskursiya xidmətləri. Əlavə xidmətlər çox əhatəlidir və inkişaf etmiş turizm infrastrukturunda gəlirin 50%

təşkil edir. Əlavə xidmətlərə aiddir: əsas xidmətlərdən başqa əlavə ekskursiyaların təşkili, idman – sağlamlıq xidmətləri, səhiyyə xidməti, mədəni – kütləvi və oyun tədbirləri və s. Yanaşı xidmətlərə aiddir: suvenir məhsulları ilə təmin edilməsi, turist rəmzləri, ticarət, valyuta – kredit, informasiya, konqress və s. xidmətlər, xüsusi rabitə növləri xidməti, şəxsi seyflərin təqdim olunması və s. Əlavə və yanaşı xidmətlər arasında dəqiq sərhəd yoxdur. Turizmin inkişafında əhalinin müxtəlif təbəqələri iştirak edir, onlar turizm məhsulu istehsalçısı, həm də istehlakçısı kimi, turizm xidmətinin təşkilində mühüm rol oynayır. Bu sahədə turoperatorlar və xüsusilə turagentliklər özəl şirkət kimi fəaliyyət göstərə bilirlər.

SSRİ - məkanı dağıldıqdan sonra turizm sahəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında arxa plana keçdi. Müstəqilliyimizin ilk illərində də bu sahə diqqətdən kənar idi. Müharibənin vurduğu ağır zərbələr ölkəni iflic vəziyyətinə salmışdı. Mövcud turizm obyektlərinin sayı azaldı, bəzilərinə qaçqın və köçkün ailələri yerləşdirildi, istirahət edənlərin sayı kəskin azaldı. Xarici turizmin əhəmiyyəti artmağa başladı. Hazırda Azərbaycanda 200 artıq turizm şirkəti fəaliyyət göstərir. Onlar turizmin müxtəlif istiqamətlərində işləyirlər. Bütün növ xidmət göstərən turoperator şirkətləri: PAŞA tour, Baku Tour, İmprotex Travel, Eurotourism, SI LTD, Bakı Səyahətlər və Ekskursiya bürosu və s. Bakıda həmçinin yüksək xidmət göstərən otellər fəaliyyət göstərir.

Turizm sektorunun inkişafına təsir edən sosial amillərin tədqiqi və təhlili vacib məsələlərdən biridir. Bura əmək ehtiyatları, ticarət, iaşə, məişət, xidmət, suvenir istehsalının təşkili, mədəni-maarif daxildir. Əmək ehtiyatlarının öyrənilməsi problemi iqtisadiyyatın inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Turizmdə əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə mühüm rol oynayır.

Turizm rekreasiya kompleksinin inkişafında istirahət edənlərə çoxsaylı fəhlə və qulluqçu xidmət edir. Xidmət edənlər həm maddi istehsalda (sağlamlıq ocaqlarının tikilməsi, suvenirlərin istehsalı və s), həm də xidmət sahələrində (iaşə, məişət obyektlərində, mədəniyyət müəssisələrində, müalicə ocaqlarında və s.) çalışırlar. Turizmin inkişafı məşqulluq probleminə də təsir

göstərir. Azərbaycanda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı **784** nəfər təşkil edir (2005-ci il). Turizmin inkişafı bu sektorla əlaqədar olan sahələrdə də əmək ehtiyatlarının məşğulluğuna təsir edir. Bura aiddir: iaşə obyektləri şəbəkəsi, əyləncə tamaşalarının təşkili, idman oyunlarının təşkili və s. Turizm komplekslərində əsasən qadın əməyindən daha çox istifadə olunur. Bu isə Azərbaycanda qadın işsizliyi problemini müəyyən dərəcədə həll edə bilər. Son illərdə Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq burada işləyənlərin sayı ildən- ilə artır.

Əmək ehtiyatlarından turizm kompleksində istifadə iqtisadiyyatın inkişafına təkan verir. Ölkəmizin bir çox kurort- turizm təsərrüfatı əmək ehtiyatları ilə əsasən kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrindən azad olanlar və öz şəxsi təsərrüfatlarında çalışanlar hesabına təmin olunur.

Əhalinin ərazi üzrə yerləşməsi turizm təsərrüfatlarının əmək ehtiyatları ilə təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsi (60%) ölkənin dağətəyi və düzən sahələrində yerləşir. Bu ərazilərdə yerləşən turist təsərrüfatlarına əmək ehtiyatlarının cəlb olunması daha əlverişlidir. Lakin dağlıq ərazilərdə yerləşən turizm təsərrüfatlarında işçi qüvvəsinin çatışmamazlığı mövcuddur.

Turist təsərrüfatlarının yaranmasına və yerləşməsinə əhalinin sıxlığı da təsir edir. Tədqiqatlar göstərir ki, əhalinin sıx olduğu ərazilərdə turizm təsərrüfatları inkişaf edir. Bu vəziyyət hal-hazırda fəaliyyət göstərən turizm təsərrüfatlarına (Quba-Xaçmaz, Abşeron və s.) və yeni yaranan (Şamaxı, İsmayıllı, Lənkəran, Astara, Naxçıvan və s.) aiddir. Böyük və Kiçik Qafqazın yüksək dağlıq ərazilərində gözəl rekreasiya imkanlarına malik olan ərazilərdə əhalinin sıxlığı azdır, bu da həmin ərazilərdə təşkil olunacaq istirahət obyektlərinin işçi qüvvəsilə təminatına mənfi təsir edəcəkdir.

Turizm komplekslərinin əmək ehtiyatları ilə təmin edilməsində əhalinin sayı, sıxlığı ilə yanaşı onun demoqrafik tərkibi də nəzərə alınmalıdır. Bu onunla bağlıdır ki, yerli əhalinin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır, həmçinin, qadın əməyindən də geniş istifadə olunmalıdır.

Qadın əməyinin istifadə olunması ölkəmizdə və xüsusilə bir çox regionlarda aktual problemlərdən biri olaraq qalır.

Əmək qabiliyyətli əhəlinin məşqulluq səviyyəsinin və səhər tipli qəsəbələrdə və kəndlərdə işsizlik probleminin aradan qaldırılmasında turizm fəaliyyətinin təşkili böyük əhəmiyyət kəsb edir (ekoloji turizm, kənd turizmi, ovçuluq və s).

Ayrı-ayrı rekreasiya rayonlarında qadın və kişi əmək ehtiyatlarının istifadə dərəcəsi müxtəlifdir. Rayonlar üzrə kişi əmək ehtiyatlarının turizm rekreasiya komplekslərində istifadəsi 75-98% arasında dəyişilirsə, qadınlar arasında bu göstərici 42-80% dəyişir.

Respublikanın ayrı-ayrı rayonları üzrə rekreasiya iaşə və məişət xidməti sahələrində işləyən kişilərin sayı daha çoxdur. Bu sahələrdə işləyən qadınların sayının az olması sosial- iqtisadi, demoqrafik və milli xüsusiyyətlərlə bağlıdır.

Rekreasiya və turizm təsərrüfatı və onlarla bağlı sahələr yaradılarkən, qadın əməyindən istifadəyə üstünlük verilməlidir.. Elmi texniki tərəqqinin sürətlə inkişafı kadrların ixtisası və mədəni səviyyəsinin artmasını tələb edir. Respublikanın turizm rekreasiya sahəsində işləyən xidmət personalının demək olar ki 80%-dən çoxunun peşə təhsili yoxdur, ya da öz ixtisasları üzrə işləmirlər. Bu onunla bağlıdır ki, rekreasiya müəssisələri əsasən kənd yerlərində yerləşdiklərinə görə burada lazım olan ixtisaslı kadrların isə cəlb olunması çətinlik yaradır.

Turizm kompleksləri yaradılarkən ona aid olan ticarət və iaşə xidmətləri birgə təşkil olunmalıdır. İstirahət edənlərin hamısı iaşə və ticarət müəssisələrin məhsullarından geniş istifadə edirlər. İstirahət edənlər dincəldikləri turizm mərkəzlərindəki iaşə müəssisələrinin xidmətlərindən başqa meyvə, tərəvəz, meyvə şirələri, şirniyyat və dondurma və s. ətrafda yerləşən müəssisələrdən alırlar.

Müasir dövrdə respublikanın turizm bölgələrində yerləşən ticarət və iaşə müəssisələri əsasən pərakəndə və ərazi üzrə qeyri-bərabər yerləşir. Bir çox

ticarət müəssisələri əsasən Azərbaycanın iri şəhərlərindədir (Bakı, Gəncə və s.), kiçik şəhərlərdə və qəsəbələrdə isə nisbətən zəifdir (Hacıkənd, Abşeronun şimal hissəsi, Lənkəran bölgəsi və s.).

Turizm zonalarında iaşə şəbəkələrinin yaradılmasının öz spesifik xüsusiyyətləri var. Bir çox turizm rekreasiya zonalarında (Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala və s.) yay mövsümündə rekreantların sayı kəskin artır. Təşkil olunmuş şəkildə istirahət edənlərin qidalanması dincəldikləri müəssisələrdə təşkil olunur. Onların bir hissəsi kənarında yerləşən iaşə obyektlərindən də istifadə edirlər. Qeyri mütəşəkkil təşkil olunmuş istirahət edənlər isə yalnız sərbəst iaşə şəbəkələrindən istifadə edirlər. Buna görə də iki növ şəbəkə inkişaf etdirilir. Lakin onların arasında göstərilən xidmətlərin keyfiyyəti fərqlənir. İaşənin və ticarətin zəif inkişaf etməsi turistlərin istirahəti üçün ayrılan vaxtdan səmərəsiz istifadələrinə gətirib çıxarır. Gələcəkdə xidmət sahələrinin təşkili istirahət edənlərin vaxtlarının səmərəli istifadəsinə şərait yaratmalıdır.

Mövsümlük iaşə obyektlərinin əsas cəhətlərindən biri olaraq, daha çox maliyyə cəhətdən dəyişkən olur, belə ki, turist axını az olan mövsümlərdə iaşə obyektləri kəsirlə işləyir, onların rentabelliyi istirahət mövsümlərində tarazlanır, bu da istirahət zonalarında qiymətlərə mənfi təsir göstərir. Qeyd olunan mənfi təsirləri azaltmaq, mal dövriyyəsini tənzimləmək məqsədilə istirahət zonalarına istirahət və bayram günlərində turistləri cəlb etmək məqsəduyğundur (müxtəlif kampaniyaların keçirilməsi, reklamın təşkili, qiymətlərin aşağı salınması və s.). Dağlıq ərazilərdə yerləşən rekreasiya müəssisələrində isə idman növlərinin inkişaf etdirmək lazımdır.

Məişət xidmətinin inkişafı gələn turistlərin tələbatların ödənilməsi, istirahətin mənalı keçməsi, vaxtdan səmərəli istifadə etmək üçün əsas amillərdən biridir. Xidmət sahələrinə tələbat ilk növbədə əhalinin maddi durumunun səviyyəsindən asılıdır. Bir sıra məişət xidmətləri bu gəlirdən birbaşa asılı olmaqla (bərbərxanalar, camaşırxana, hamam və s.), başqa xidmət növlərinə isə dolayı yolla təsir göstərir.

Turist rekreasiya zonalarında məişət xidmətini təşkil edərkən, zonaya gələn turistlərin sayı, tələbatı və s. nəzərə alınmalıdır. Məişət xidmətinə istirahət edənlərdə tələbatı spesifik xarakter daşıyır.

Məişət xidməti respublikanın bir sıra rayonlarında nisbətən zəif inkişaf edib, bu da onunla bağlıdır ki, bu sahələrin növlərinə tələbat xeyli azdır və bu xidmətlərdən istifadə etmək üçün turistlər çox vaxt şəhərə və yaxın yaşayış məntəqələrinə getmək məcburiyyətində qalırlar. Məişət xidmətinin inkişafında elmi-texniki tərəqqinin çox böyük təsiri var. Məişət xidməti sahələri yaradılarkən onlar istehlakçıya maksimum yaxınlıqda yerləşməlidir və xidmət kompleks şəkildə aparılmalıdır.

Turizm rekreasiya komplekslərin inkişafında mədəni xidmətin çox böyük rolu var və sosial proseslərlə sıx əlaqədədir. Mədəni xidmət müəssisələrini yerləşdirərkən istirahət edənlərin ərazi üzrə yerləşmə xüsusiyyətləri rekreasiya obyektlərinin tutumundan, nəqliyyatın inkişafından, rekreasiya obyektlərindən, avadanlığından və təbii iqlim xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Rekreasiya komplekslərinin formalaşmasında suvenir məhsullarının istehsalı sahəsi də mühüm sayılır. Suvenir istehsalı, yerli mədəni dəyərləri əks etdirməlidir. Azərbaycanda suvenir istehsalı və ənənəvi xalq yaradıcılığı sənətkarlıq müəssisələrinin inkişaf etdirilməsinin iqtisadi və sosial əhəmiyyətini artırır: yerli əhalini müəyyən dərəcədə işlə təmin edir və əhalinin yayayış səviyyəsini qaldırır. Suvenir istehsalının inkişafı iqtisadiyyata və əsasən də kənd rayonlarının iqtisadiyyatına müsbət təsir edir. Suvenir istehsalının inkişafı tələbatla sıx bağlıdır. Tələbat isə əhalinin iqtisadi səviyyəsindən, qiymətdən, nəqliyyat xərclərindən, istirahət zonasından, məhsulların çeşidinin müxtəlifliyindən asılıdır.

Turizm sahəsinin inkişafı məqsədilə respublikamızda 250-yə yaxın abidənin texniki vəziyyəsinə baxış keçirilmişdir. Nəticədə ciddi qəza vəziyyətində olan abidələrin siyahısı hazırlanmış, abidələrin bərpası üzrə təkliflər verilmiş və 2007-2017-ci illər üzrə bərpa işləri üzrə perspektiv iş planı

hazırlanmışdır. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, qeydiyyatı, təbliği, istifadəsi, bərpası və abidələrlə bağlı digər işlərin beynəlxalq normativ hüquqi aktlara uyğun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı geniş tədbirlər planının həyata keçirilməsi və abidə mühafizəçiləri haqqında məlumat və təkliflər verilməsi üçün rayon mədəniyyət və turizm şöbələrinə məktublar göndərilmişdir. Rayonlardan daxil olmuş sənədlər üzərində iş aparılmış, yeni aşkar olunmuş abidələrin siyahısı hazırlanmış, 150-dən çox abidə qeydə alınmışdır. Respublika ərazisində turizmin inkişaf ilə əlaqədar olaraq turizm marşrutuna salınacaq və bərpa olunacaq abidələrin siyahısı üzrə təklif hazırlanmışdır.

.Kitabxanalar, kinoteatrlar, muzeylər və digər mədəni obyektlərlə yanaşı idman tikililəri də olmalıdır (idman zalları idman meydançaları, su və xizək idman növlərinin mərkəzləri hovuzlar və s.) Qış mövsümündə istirahət edənlər yalnız istirahət günləri gələnlər üçün idman müəssisələri yay mövsümünə xas olan imkanları əvəz etmək üçün və il boyu fəaliyyətinin təmin edilməsini nəzərdə tutmalıdır.

1.4. Azərbaycanca turizmin inkişafında iqtisadi amillərin rolu

Turizmin inkişafının iqtisadi göstəricilərinə daxildir: turist axınının həcmi; maddi-texniki bazanın vəziyyəti və inkişafı; turizm firmasının fəaliyyətinin iqtisadi-maliyyə göstəriciləri; beynəlxalq turizmin inkişaf göstəriciləri. Turist axınının həcmi xarakterizə edən göstəricilərə aiddir: turistlərin ümumi sayı, o cümlədən təşkil olunmuş və sərbəst turizm günlərinin sayı. Turizmin maddi-texniki bazasının vəziyyət və inkişafını xarakterizə edən göstəricilər onun respublikamızda gücünü müəyyənləşdirir. Bunlara istirahət evlərinin, pansionatların, turist bazalarının, mehmanxanaların, sanatoriya və s. çarpayı fondu, turistlər üçün yaşayış təşkilatlarının ticarət zallarında yerlərin sayı; teatrlarda turistlər üçün ayrılmış yerlərin sayı; turistlər üçün ayrılmış müalicəvi su vannalarının sayı aid edilir..

Turizm firmalarının fəaliyyətinin iqtisadi-maliyyə göstəricilərinə aiddir: turizm xidmətlərinin yerinə yetirilməsinin həcmi və ya bundan əldə edilən gəlir, işçi qüvvəsindən istifadə göstəriciləri, istehsal fondlarından istifadə göstəriciləri, turizm xidmətlərinin maya dəyəri, gəlir, rentabellik, turizm firmasının maliyyə durumu, valyuta xərclərinin özünü doğrutması və s.

Beynəlxalq turizmin vəziyyətini və inkişafını xarakterizə edən göstəricilər xüsusilə seçilir. Bunlara xarici ölkələrə səyahət etmiş turistlərin sayı (dövlət sərhədini keçmənin sayına görə müəyyən edilir); xarici turistlərə görə turizm günlərinin sayı; xarici səyahət zamanı turistlərin sərf etdiyi pul vəsaitlərinin miqdarı aid edilir.

Hər bir ölkə üçün turizm inkişafının həm üstünlükləri, həm də mənfi xüsusiyyətləri vardır. Üstünlüklərə aid edilir: bölgəyə valyuta daxil olması, ÜMM-un artması, yeni iş yerlərinin açılması, istər turistlər, istərsə də yerli əhalinin istifadə etdiyi istirahət strukturunun dəyişməsi, kapital (həmçinin xarici) cəlb etməsi və s.

Turizmin inkişafının mənfi xüsusiyyətləri özünü onda göstərir ki, turizm yerli mal və xidmətlərin, torpaq və digər təbii sərvətlərin, daşınma əmlakın və s. qiymətinin qalxmasına təsir göstərir; turist idxalı zamanı pulun xaricə daşınmasına səbəb olur; ekoloji və sosial problemlər yaradır.

Maddi-texniki baza təşkil olunmuş turizmin inkişafının əsasını təşkil edir, belə ki, o turistləri bütün xidmətlər kompleksi (yerləşdirmə, yemək, daşıma, müalicə, ekskursiyalar və s.) ilə təmin etmək üçün bütün zəruri şəraiti yaradır. Turizmin maddi-texniki bazasına daxildir: turizm firması (turizm operatorları və turizm agentləri), mehmanxanalar, turist bazaları, ticarət və iaşə müəssisələri, avtonəqliyyat təşkilatları, turizm ləvazimatı və əşyalarının icarə məntəqələri, turist göndəriş vərəqələrini yayan bürosu, nəzarət- xilasetmə xidmətləri, turist klubları, stansiyalar və s.

Turizm firması turistlərə bütün turizm xidmətləri kompleksini təqdim edən iri turizm təşkilatıdır. O həmçinin, turist marşrutlarının hazırlanması ilə məşğul olur, onların fəaliyyətini təmin edir, turizm agentlərinə göndərişlər

satılmasını təşkil edir. Turizm firması öz tərkibində qidalandırma, avtonəqliyyat müəssisələri, ekskursiya büroları və digər bölmələri birləşdirir.

Turistlərə göstərilən xidmət növlərinə görə turizm şirkətləri aşağıdakı tiplərə ayrılır: turistləri bütün xidmət kompleksləri ilə təmin edən (şəxsi mehmanxanaları olan turizm firmaları); turizmi təşkil edən (turizm agentlikləri, səyahət və ekskursiya büroları, putyovkaları realizə edən bürolar, qəbuletmə büroları); turistləri yerləşdirməklə məşğul olan, yəni yaşayış və gecələmə yeri ilə təmin məşğul edən (mehmanxanalar, turist bazaları və s.); iaşə müəssisələri (restoranlar, barlar və s) nəqliyyat xidməti; turistlərə mədəni xidmət obyektləri (teatrlar, konsert zalları və s); ekskursiya xidmətlərini təşkil edən müəssisələr (səyahət və ekskursiya büroları və s).

Son zamanlar Respublikamızda mehmanxana şəbəkələrinin yaradılma meyli inkişaf edir. Hal-hazırda Bakıda fəaliyyət göstərən «Hyatt Regency Baku», «Hyatt Park Baku», «Vellinqton Baku», «Avropa Qrand Otel», «Redission SAS Plaza», «Krisçent Bic», «İrşad Otel», «Delfin Otel», «İçəri şəhər oteli», «İnturist», «Oazis», «Azərbaycan Mehmanxanası», «Abşeron» müxtəlif mehmanxana şəbəkələrinə daxildir.

Respublikamızın iri biznes mühitində və hakim strukturlarında gəlmə turizmin rolunun dərk edilməsi uzun müddət diqqətdən kənar qalmışdı. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda gəlmə turizminin gələcəyinə nikbinliklə baxmağa imkan verdi 2002-2006-cı illərdə ölkəyə gələn xarici vətəndaşların sayı və dövriyyəyə turistlərdən daxil olan vəsait aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.

Azərbaycana gələn turistlərin sayı və əldə olunan gəlir

Xarici vətəndaşların Azərbaycanı girişini (dövlət Sərhəd Xidmətinin məlumatı)	Respublikada işləyən əcnəbi vətəndaşların illə orta hesabla 4 dəfə gedib-gəldiklərini nəzərə alaraq	Respublikada işləyən əcnəbi vətəndaşların illə orta hesabla 4 dəfə gedib-gəldiklərini nəzərə alaraq	Sərhəd yarı ticarət ilə məşğul olan xaricilər 9sərhəddən keçən İran və Gürcüstan vətəndaşların 80%)	Xarici turistlərin Azərbaycana gəlməsi	Dövriyyəyə turistlərdən daxil olan vəsait orta hesabla 1 turist-750 ABŞ \$
---	---	---	---	--	--

		sərhətdən keçmələri				
2002-ci il	834373	8 416	8416	393 608	428 397	321,3 mln \$
2003-cü il	1 013 811	12 552	12 552	367 412	629 753	472,3 mln \$
2004-cü il	1 348 655	17 712	17 712	540 925	785 910	589,4 mln. \$
2005-ci il	1 177 277	7 400	7 400	482 796	680 207	510,2 mln. \$
2006-cı il	1 193 742			438 147		Mln. \$

2004-cü ildə əhaliyə 7,2 mlrd. manat dəyərində 8428 turist yollayışı blankı satılmışdır. Blankların 1099- u ölkə daxilində, 7329-u isə ölkədən kənarında səyahət etmək üçün satılmışdır. İl ərzində müxtəlif ölkələrdən 11592 turist qəbul edilmişdir. 17790 turist respublikamızdan kənara göndərilmişdir.

Cədvəl 2.

Azərbaycana gələn turistlərin say dinamikası

İllər	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Turistlərin sayı	680.909	766.992	834.351	1.013.811	1.348.655	1.177.277	1.193.742

Cədvəl 3.

Bakıda turizm fəaliyyətinə aid bəzi statistik məlumatlar

İllər	Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayı	Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min AZN	Turizm fəaliyyətinə çəkilən xərclər, min AZN	Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı, Nəfər
2002	6	860,7	906,4	319
2003	76	1112,2	1299,5	356
2004	135	1371,5	2844,2	475
2005	180	6389,1	5455,1	784
2006	240			

Cədvəl 4.

Regionlar üzrə Azərbaycana gələn turistlər

Artma müşahidə olunan ölkələr

Azalma müşahidə olunan ölkələr

MDB ölkələri

Nö	Ölkələr	2005	2006	
1	Qazaxıstan	7 697	8 027	330
2	Qırğızıstan	1 230	1 588	353
3	Latviya	311	683	372
4	Litva	247	340	93
5	Rusiya	387 368	460 801	73 433
6	Türkmənistan	4 347	4 514	167
7	Özbəkistan	4 478	4 850	372

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	Belorusiya	3 552	2 678	1 428
2	Gürcüstan	396 391	386 180	10 211
3	Ukrayna	17 519	17 232	287

Ərəb ölkələri

Nö	Ölkələr	2005	2006	+
1	İordaniya	140	219	79
2	Misir	164	225	61

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	Bağlıdeş	198	114	84
2	İran	270 105	161 504	108 601
3	Livan	260	162	98
4	Pakistan	1 295	1 185	110
5	Suriya	377	273	104

Avropa ölkələri

Nö	Ölkələr	2005	2006	+
1	Bolqarıstan	627	860	233
2	İslandiya	476	607	131
3	İrlandiya	419	497	78
4	İtaliya	1180	1644	464
5	Hollandiya	1 203	1 382	179
6	Lüksemburq	493	760	267
7	Norveç	1 038	1 091	53
8	Ruminiya	2 781	3 483	702

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	Avstriya	1 060	753	307
2	Almaniya	5 589	5 479	110
3	Belçika	1 846	1 648	198
4	Böyük Britaniya	20 191	19 665	526
5	Danimarka	845	441	404
6	İsveç	951	886	65
7	İsveçrə	958	619	339
8	İspaniya	382	301	81
9	Polşa	950	841	109
10	Portuqaliya	484	418	66
11	Fillandiya	409	328	81
12	Çexiya	627	406	221

Amerika ölkələri

Nö	Ölkələr	2005	2006	+
1	Dominikan	0	68	68
2	Kanada	985	1 283	253

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	ABŞ	9 681	8 253	1 428

Asiya ölkələri

Nö	Ölkələr	2005	2006	+
1	İsrail	3 062	3 359	297
2	Yaponiya	849	925	76
3	C.Koreya	286	1016	730
4	Tayvan (Çin)	50	128	78
5	Çin	1 595	2 061	466

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	Hindistan	2 034	1 969	65
2	Malaziya	673	473	200
3	Tailand	402	270	132
4	Türkiyə	70 755	69 954	801
5	Filippin	1 060	816	244

Digər ölkələr

Nö	Ölkələr	2005	2006	-
1	Avstraliya	745	623	122
2	Yeni Zelandiya	328	205	124

2004-cü ildə 29382 turistə və ya 2003-cü ildəkindən 19,2 faiz çox xidmət göstərilmişdir və xidmətlərin 37,8 faizi Xaçmaz rayonunun payına düşür.. Turistlərin 70,1 faizi qonaq evlərində və mehmanxanalarda, 18,7 faizi pansionatlarda istirahət evləri və sanatoriyalarda yerləşdirilmişdir. Son illər genişlənən turizm fəaliyyəti təbii olaraq bu fəaliyyətdən əldə olunan gəlirlərin artması ilə də müşahidə olunmuşdur. 2003-cü ilə nisbətən gəlirlər 23,3 faizi olaraq 6,9 mlrd. manata çatmışdır. Əldə edilən gəlirin 92,1 %-i qeyri dövlət strukturunun payına düşür.

2004-cü ildə Azərbaycanda 238 mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Otaqların ümumi sayı 9827 olan bu mehmanxanalarda il ərzində turistlər üzrə gecələmələrin sayı 929351 və ya əvvəlki illərdəkindən 2,1 dəfə çox olmuşdur.. Gecələmələrin 55,4 faizi (51476 gecə) xarici vətəndaşlar üzrə qeydə alınmışdır.

217,6 mlrd. manat 2003-cü ilə nisbətən 30,1 faiz çox gəlir əldə edilmişdir. Gəlirin 74,6 faizi nömrələrin satışından 16,7 faizi işçiləri də daxil etməklə qida

məhsullarının satışından 5,2 faiz müalicə –sağlamlıq xarakterli 3,5 faiz isə digər xidmətlərdən əldə edilmişdir.

2004-cü ildə mehmanxanalarda 213274 nəfərə və ya 45,8% -dən çox turistə mehmanxana xidmətləri göstərilmişdir.

Turistlərin 53,8% işgüzar səfər, 30,1% istirahət əyləncə, 6,1%- müalicə, 9,4 % isə digər məqsədlərlə Respublikamıza səyahət etmişlər.

2004-cü ildə 1197 min nəfər əvvəlki illərdəkindən 137 min nəfər xarici vətəndaş ölkəmizə səfər etmişdir. Aparılan müxtəlif statistik müşahidələrin və sorğuların nəticəsində həmin vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin həcmi 65,9 mln. dollar məbləğinə qiymətləndirilmiş bu da keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8,2 mln. dollar təşkil etmişdir. 2004-cü ildən 1473 min nəfər və ya 2003-ci ilə müqayisədə 97 min nəfər çox vətəndaş şəxsi və işgüzar məqsədlərlə müxtəlif xarici ölkələrə səfər etmiş alınan məlumatlara görə həmin vətəndaşlar özləri ilə 128,7 mln. dollar (keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 17,2 mln. dollar çox məbləğində)

Dövlət proqramında Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafının aşağıda göstərilən əsas istiqamətlərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.:

- turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi;
- turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması;
- mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi və turist marşrutlarının artırılması;
- milli adət-ənənələri, Azərbaycan xalqının tarixi- mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr edilməsi və yayılması;
- milli sənətkarlıq və suvenir məhsulların istehsalının və satışının genişləndirilməsi;

-Azərbaycanı turizm biznesi üçün əlverişli şəraiti olan ölkə kimi dünyada tanımaq məqsədi ilə reklam-təbliğət və məlumat- sorğu fəaliyyətinin canlandırılması;

- turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Nazirlər kabinetinin Sərəncamı ilə mərkəzi aparatın büdcəsi 2006-cı ildə 1075921 manat təsdiq edilmişdir. Dövlət büdcəsinin dürüsləşdirilməsi zamanı Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin büdcəsinə yenidən baxılmış və 14407019 manat təsdiq olunmuş, büdcə bölməsinə yeni köməkçi bölmə- «Turizm» daxil edilmişdir. 12 ay üzrə Mədəniyyət və Turizm bölməsinə 14007446 manat (97,2%) təsdiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən Bakı şəhərinin qəsəbələrinin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər Proqramının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat fondundan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə 600000 manat vəsait ayrılmışdır. Respublikada sosial-iqtisadi vəziyyət yaxşılaşdıqca, turizm sektorunun inkişafı da qaçılmazdır. Turizm sektoruna ayrılan büdcə vəsaitindən səmərəli istifadə olunması ilə yanaşı, bu sahəyə investorların cəlb olunması vacib şərtidir.

II MÖVZU. AZƏRBAYCANDA TURİZMİN MÜASİR DURUMU VƏ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

2.1. Bakı – Abşeron bölgəsində turizmin müasir vəziyyəti.

Bakı-Abşeron turizm bölgəsi Qobustanın, Samur-Dəvəçi ovalığının və Abşeron yarımadasının bir hissəsini əhatə edir. Bölgənin əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi vardır. Respublikanın ən mühüm dəmir, avtomobil, su və hava yolları buradan başlayır. Ərazinin Xəzər dənizinə çıxışı olması onun nəqliyyat əlaqələrini xeyli artırır.

Abşeronun relyefi əsasən düzənlikdir. Yarımadanın qərb hissəsində ayrı-ayrı zirvələri 300-400 m-ə çatan təpələr vardır. Rayon alçaq dağlıq və dağətəyi sahələri əhatə edir. Burada dağ tirələri, yarıqlar, çökəkliklər, dəniz terrasları əsas yer tutur. Respublikamızda yayılan palçıq vulkanlarının böyük əksəriyyəti bu rayondadır. Onlardan ən böyükləri Torağay, Otman Bozdağı, Murovdağ və s.-dir.

Abşeron yarımadası xüsusi mikroiqlim şəraitinə malikdir. Burada Aralıq dənizi tipli quru subtropik iqlim üstünlük təşkil edir. Qışda hava mülayim keçir, yaz qısa olur, yay quru və isti, payız günəşlidir.

Abşeronun Xəzər dəniz sahili ərazilərində təbii iqlim şəraitinin müxtəlif rekreasiya ehtiyatlarının zəngin olması kurort istirahətinin təşkili üçün çox əlverişlidir. Abşeronun nadir təbii iqlim şəraiti və ərazisində müalicəvi əhəmiyyətli Suraxanı və Şıx bölgələrində mineral sular rekreasiya təsərrüfatının inkişafı üçün yaxşı imkan yaradır. Abşeronun şimal-şərq sahillərində dəniz suyu kifayət qədər qızdığı üçün çimərlik mövsümü 4-5 ay davam edir. Əlverişli iqlim şəraiti çimərliklərin müalicəvi əhəmiyyətli sahil rekreasiya dəyərini artırır. Sahil ərazilərindəki əsas kurort mərkəzləri Abşeron yarımadasında yerləşir. Abşeronun kurort ocaqlarındakı hidrogen-sulfidli termal sular ürək-damar, revmatizm və digər xəstəliklərinin müalicəsində tətbiq edilir. Burada Masazır, Böyük Şor göllərinin müalicəvi əhəmiyyətli palçıqlarından istifadə olunur. Müalicəvi əhəmiyyətli palçıqlar Şıxov, Suraxanı

və Qobustan ərazilərində yayılmışdır. Lakin onların ehtiyatı çox az olduğundan, kurort təsərrüfatında geniş miqyasda istifadəsi mümkün deyil.

Abşeronda tarix və mədəniyyət abidələri qorunub saxlanılır. Onların arasında Məhəmmədli və Digah kəndlərində, eləcə də Xırdalan qəsəbəsində məscidlər (XVIII), Hökməli kəndindəki türbə, Məhəmmədli kəndində Şahsevən məscidi (XIX), Fatmayı kəndində Elbatti məscidi, Novxanı kəndindəki məscid, mədrəsə və bir sıra başqa abidələr xüsusi qeyd edilməlidir. Abşeron yarımadasının, xüsusilə Bakı şəhərinin sıx nəqliyyat şəbəkəsinə malik olması turistlərin Azərbaycanın müxtəlif turizm-rekreasiya regionlarına turist marşrutları təşkil etməsinə şərait yaradır. Bakıda Binə beynəlxalq hava limanının yerləşməsi Azərbaycana gəlmiş xarici turistlər üçün də bu regionlara turist marşrutları təşkil etməyə imkan yaradır.

Abşeron yarımadası daxilində turist marşrutları təşkil etmək olar. Bakı ətrafında, Abşeronun dəniz sahili boyu çaxsaylı kurort zonaları yerləşir: Bilgəh, Zuğulba, Buzovna, Mərdəkan, Şüvəlan və s. daha çox tanınır. Burada ən yaxşı sanatoriyalar, pansionatlar, istirahət evləri, turizm mərkəzləri, uşaq müalicə-sağlamlıq ocaqları fəaliyyət göstərir. On minlərlə adam hər il bu yerlərdə istirahət edir və öz sağlamlıqlarını bərpa edirlər. Bakıdan 40 km aralıda Zuğulba qəsəbəsində yerləşən və əsası 1961-ci ildə qoyulmuş «Gənclik» beynəlxalq turizm mərkəzi xüsusi yer tutur. Mərkəz 170 nömrəsi olan dörd mərtəbəli binadan ibarətdir. Dəniz sahilindən binaya qədər məsafə 350-450 m-dir. Çimərlik zonası da daxil olmaqla mərkəzin sahəsi 16,7 ha-dır. Burada 25 metrlik üstü örtülü su hovuzu, sauna, üstü örtülü idman zalı, massaj kabinələri, 200-300 nəfərlik yeməkhana-restoran, 350 nəfərlik akt zalı və b. yerlər var. Bir sözlə burada turistlərə yüksək səviyyəli xidmət göstərmək olar.

Son illər Novxanıda, Mərdəkanda, Bilgəhdə, Şüvələndə, Buzovnada və Abşeronun başqa yerlərindəki çimərlik zonalarında turistlər həm müalicə oluna bilər, həm də dincələ bilərlər. «Bilgəh» kardioloji sanatoriyası, Mərdəkandakı Ç. Mustafayev adına uşaq-gəncələr istirahət düşərgəsi,

Novxanıdakı «Aqvapark» belə yerlərdəndir.

Bakıdan cənub-qərbdə «ŞİX» kurort kompleksi yaradılmışdır. Burada kükürlü termal mənbələrdən müalicə məqsədi ilə istifadə olunur. Bu kompleksin yaxınlığında yerli və xarici sahibkarların hesabına bir neçə çimərlik zonaları yaradılmışdır: «Eldarado», «1001 gecə», «Sahil» və b. Bunların içərisində xarici sahibkarın maliyyə vəsaiti hesabına tikilmiş «Crescent Beach Hotel» xüsusilə fərqlənir. Bu oteldə turistlərə yüksək səviyyəli xidmət göstərilir.

Abşeron yarımadasının turizm infrastrukturunu Azərbaycan Respublikasının digər turizm regionlarına nisbətən yaxşı inkişaf etmişdir. Bu da paytaxtın, əsas sənaye, nəqliyyat və xidmət obyektlərinin Abşeronda yerləşməsi ilə bağlıdır. İlk növbədə burada yol-nəqliyyat və rabitə sistemi yaxşı inkişaf etmişdir. Bakı nəqliyyat qovşağı respublikanın ən iri nəqliyyat mərkəzi kimi sahil ərazisində müxtəlif nəqliyyat növlərinin yerləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Sahil ərazilərində şosse xətlərini genişləndirmək, Abşeron daxili şosse yolları ilə əlaqələndirmək, rekreantların sahil ərazilərinin istənilən yerində istirahət və asudə vaxt keçirmələrinə imkan yaradır.

Quru nəqliyyatından fərqli olaraq dəniz nəqliyyatı rekreasiya təsərrüfatına hələ cəlb olunmamışdır. Xəzərdə dəniz nəqliyyatı vasitəsilə turizm kuruizlərinin təşkili cəlbəedici ola **bilər**.

Bölgədə yerləşmə obyektləri də çoxdur. Hələ XIX-XX əsrlərdə Bakıda «Lukoyl» neft şirkətinin yerləşdiyi inzibati binada «Göy-göl», «Nizami» muzeyinin yerləşdiyi binada «Metropol» mehmanxanaları fəaliyyət göstərmişdir. O vaxtlar Bakıya gələn xarici qonaqlar burada qalırdılar. Xarici turizmin maddi-texniki bazasını genişləndirmək məqsədi ilə 1973-cü ildə Bakıda Azərbaycan Respublikasında ən böyük mehmanxana kompleksi olan 1042 yerli «Azərbaycan» mehmanxanası istifadəyə verildi. 1978-ci ildə «İnturist» Səhmdar Cəmiyyətinin tabeliyinə 200 yerlik komfortlu «Moskva» mehmanxanası, 1986-cı ildə isə 948 yerli rahat «Abşeron» turist

mehmanxanası turistlərin istifadəsinə verildi. Bundan başqa Bakıda «Qarabağ», «Bakı», «Naxçıvan», Sumqayıtda «Dalğa» kimi mehman-xanalar inşa edilmişdir.

Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu mehmanxanaların əksəriyyəti ya tamamilə fəaliyyət göstərmir, ya da tam gücü ilə turistlərə xidmət göstərə bilmir. Məsələn, 2001-ci ildə «Azərbaycan» mehmanxanasının 1042 yerinin cəmi 10, «Abşeron» mehmanxanasının 948 yerinin cəmi 6 faizindən istifadə olunmuşdur. Müstəqillik qazandıqdan sonra Bakıda bəzi mehmanxanalar yenidən bərpa edilmiş və yüksək səviyyəli bir neçə mehmanxana tikilmişdir. Xarici şirkətlərin köməyi ilə Bakıda yenidən qurulan ilk obyektlərdən biri «Naxçıvan» mehmanxanası olmuşdur. Türkiyə şirkəti «Remko Əmlak»ın və Amerika Birləşmiş Ştatları «Hyatt Interneshnl» şirkətinin investisiyaları hesabına «Naxçıvan» mehmanxanası modernləşdirilərək «Naxçıvan-Hyatt Recensi» beş ulduzlu otelinə çevrilmişdir. Türkiyənin «Femko» şirkətinin köməyi ilə yüksək dərəcəli «Grand Otel Avropa» mehmanxanası tikilib istifadəyə verilmişdir. Bundan başqa 2002-ci ildə Bakı-Sumqayıt şossesi yaxınlığında dörd ulduzlu «Delfin» adlanan otel istifadəyə verilmiş, Bakının mərkəzində «Redisson SAS Plaza», «Park Hyatt», «Oasis», «İrşad» «Natavan», «Siti Menşin» «Old Siti», «İçəri şəhər» və digər otellər tikilmişdir.

Son illər yerli əhali və turistlərin istirahətini təşkil etmək məqsədilə Bakı Əyləncə Mərkəzi və «Advapark»da yüksək səviyyəli komplekslər yaradılmışdır.

Bölgədə ictimai iaşə müəssisələrinin sayı da xeyli artmışdır. Bakının mərkəzi küçə və meydanlarında «Makdonalds», «Pizza-Hut», «Patio-Pizza» kimi xarici firmaların restoranları, Türkiyə, İtaliya, Çin və başqa ölkələrin mətbəxlərini təklif edən müəssisələr yaradılmışdır.

Azərbaycana gələn əcnəbi turistlərin 90 faizdən çoxu Bakı şəhərinin payına düşür. Neft müqavilələri ölkəyə gələn xarici iş adamlarının axınının artmasına şərait yaratmışdır. Bu da işguzar turizmin inkişafına müsbət təsir edən amillərdəndir. Hal-hazırda Bakıda 50 turizm agentliyi fəaliyyət göstərir.

Xəzər sahili ərazilərində rekreasiya sisteminin inkişafına təsir edəcək amillərdən biri xidmət sahələri ilə təminat səviyyəsidir. Xəzərin Abşeron sahillərindən turistlər üçün əhəmiyyət kəsb edən mehmanxana təsərrüfatı kifayət qədər inkişaf etmişdir. Bakı şəhərində yüksək keyfiyyətli mehmanxanaların sayı üstünlük təşkil edir. Abşeron ölkəmizin əsas kurort istirahət zonası kimi tanınır. Rekreasiya məqsədi ilə istifadə olunan sahil ərazilərinin sahəsi ildən-ilə artmaqdadır. Uzun müddətli icarəyə götürülən sahil ərazilərində müasir tələblərə cavab verən çimərlik servisi yaradılır. Abşeron rayonu ərazisində istirahət mərkəzləri sahəsinin xüsusi çəkisi təxminən 30% təşkil edir. Abşeron rayonunun sahil ərazilərindən əsas kurort istirahət mərkəzləri Bilgəh, Buzovna, Mərdəkan, Pirşağı yerləşmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə Buzovnada perspektivdə 800 min nəfərlik iri istirahət zonası yaradılması mümkündür. Lakin bunun həyata keçirilməsi üçün böyük həcmdə investisiya tələb olunur. Abşeron rayonunda rekreasiya təsərrüfatının geniş imkanlarından tam istifadə olunmamasının əsas səbəblərindən biri xidmət sahələrinin lazımi səviyyədə tələbatlara cavab verməməsidir. Gələcəkdə bu sahə üzrə kadrların hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur.

Respublikamıza turist kimi gələnlərin artmasına baxmayaraq beynəlxalq miqyasda Azərbaycan turizmi hələ kölgədə qalır. Zəngin təbii ehtiyatların bioloji müxtəlifliyin turizm istirahəti üçün yararlı Abşeron dəniz sahillərinin qədim tarixi, arxeoloji abidələrin, milli sənətkarlığın inkişafının burada yaşayan xalqların qonaqpərvərliyinin olmasına baxmayaraq, bu gün Azərbaycan Respublikası ən kiçik dövlətlərin qəbul etdiyindən də az turist qəbul edir. Buna əsas səbəb Azərbaycanda kurort turizminin inkişafı üçün əlverişli olan Qarabağ bölgəsinin erməni işğalçılarının tapdığı altında olmasıdır. Turizmin inkişaf etdiyi bölgələr içərisində Abşeron rayonu əvvəllər olduğu kimi indi də qabaqcıl mövqeyini saxlayır. Abşeron yarımadasının sahillərində müasir tələbatlara cavab verən yüksək səviyyəli turizm rekreasiya

kompleksləri yaratmaq üçün əlverişli şərait var. Buna baxmayaraq Abşeron yarımadasında çimərlik turizmi istənilən səviyyədə inkişaf etməmişdir.

2.2. Lənkəran bölgəsində turizmin müasir vəziyyəti.

Lənkəran turizm bölgəsi Azərbaycan Respublikasının cənubunda yerləşir. Lənkəran rayonunda təbii rekreasiya ehtiyatları nəinki şaquli yüksəklik qurşaqları üzrə müxtəlifdir, həm də daha kiçik miqyaslarda belə bu cəhətdən böyük rəngarənglik vardır. Bu rayon rekreasiya təsərrüfatının turizm ehtiyatlarına görə yalnız Abşeron, Quba-Xaçmaz rayonlarından geridə qalır. Rayonun ayrı-ayrı ərazilərinin rekreasiya təsərrüfatına yararlılıq dərəcəsinə görə kəmiyyət göstəriciləri çox fərqlənir.

Rayonun ərazisində müalicəvi əhəmiyyətli çox mineral bulaqlar, yeraltı sular, şlalələr vardır. Bunlar Alaşa, Sigəlonu, Təxtənəkan, Ağ körpü, Maşxan, Gərov, Bob, Bandov, İstisu və s.-dir.

Lənkəran turizm bölgəsi çox zəngin təbii abidələr məkanıdır. Turizm sahəsində respublikamızda aparılan tədbirlər şübhəsiz ki, Lənkəran bölgəsi üçün, onun turizm təsərrüfatının inkişafı üçün də əhəmiyyətli olacaqdır.

Lənkəran turizm bölgəsi özünün rütubətli subtropik iqlim hakimdir. Ərazinin meşələri reliktlə və endemik ağac, kol və ot bitkiləri ilə zəngindir. Bölgədə 1900 növə qədər bitki vardır. Azərbaycandakı 370 endemik bitki növünün 162-si (43,5 %-i) Astara zonasındadır. Burada dəmirağacı, akasiya, şabalıdyarpaq palıd, Qafqaz xurması, bigəvər, Hirkan ənciri, Hirkan ağcaqayını və s. təbiətin nadir inciləri kimi saxlanılmışdır.

Bölgədə mineral və termal sulardan müalicə məqsədilə qədim zamanlardan istifadə olunmuşdur. Bölgədə termal bulaqlar çoxdur. Suların tərkibi xloridli natriumludur. Müalicə və istirahət amillərinin zənginliyinə görə subtropik dəniz sahili zonasının əhəmiyyəti vardır. Mülayim rütubətli Lənkəran bölgəsi Kür çayının mənsəbindən İran sərhəddinə qədər bütün sahilboyu dar zolağı əhatə edir. Çimərliklərin xeyli hissəsi Qızılağac Dövlət

qoruğunun ərazisinə düşür. İqlimin subtropikliyi burada özünü daha aydın göstərir. Dənizsahili zolaqda bir neçə km məsafədə uzanan maqnetitli qumlardan ibarət olan çimərliklər, termal mineral bulaqlar, qış aylarında belə yaşıl donunu dəyişməyən meşə parkları buranın kurort-rekreasiya sərvətlərinin əsasını təşkil edir. Nadir Qızılağac və Hirkan qoruqları buranın rekreasiya əhəmiyyətini daha da artırır. Rayonun kurort sərvətlərindən geniş istifadə etmək üçün əlverişli vaxt aprel-sentyabr aylarıdır.

Bölgənin təbii-iqlim şəraiti xüsusilə onun şimal-qərb və cənub-şərq hissəsi kurort-rekreasiya təsərrüfatı üçün əlverişlidir. Burada dağ turizmini və eləcə də çimərlik turizmini inkişaf etdirmək üçün imkanlar çoxdur. Regionun təbii-rekreasiya ehtiyatları kurort-rekreasiya təsərrüfatı müəssisələrinin yerləşdirilməsi üçün əlverişlidir. Lakin təbii-rekreasiya ehtiyatlarının yüksəklik qurşaqları üzrə müxtəlif dərəcədə paylanması ilə əlaqədar orta dağlıq qurşaq bu baxımdan daha əlverişlidir. İkinci yeri düzənlik zona-dəniz sahili ərazi tutur.

Bölgə tarixi-mədəni abidələrlə zəngindir. Bunlara qalalar, qədim yaşayış məskənləri, məscidlər və s. aiddir. Bəlləbur qalası Lənkəran şəhərindən 9 km cənub-qərbdə yerləşir. Bəlləbur qalası yaxınlığından orta əsrə aid saxsı qablar, mis və qızıl bəzək əşyaları aşkar edilmişdir. Bəlləbur qalası dağda, zirvədə yerləşir, bura qalxmaq üçün turistlərə 30 dəqiqə vaxt tələb olunur.

Qızlar qalası Lənkəranın Yuxarı Nüvədi kəndinin arxasında yerləşir. Rəvayətə görə IX əsrdə böyük sərkərdələrin, dövlət adamlarının qızlarını və qadınlarını düşməndən mühafizə etmək üçün həmin qalada saxlamışlar. Məhz buna görə də ona «Qızlar Qalası» Adı verilmişdir. Meşə ilə örtülən, görünməz olan Qızlar qalası turistləri özünə cəlb edən abidələrdəndir.

Lənkəran qalası 1726-cı ildə tikilməyə başlamış və 1727-ci ildə, payızda tamamlanmışdır. Qalanı tikməkdə səbəb İran qoşunlarından mudafiə olunmaq olmuşdur. Lənkəranda «Qələ» məhəllə adlanan sahə bu qalanın ətrafında yerləşmişdir. Lənkəran turizm bölgəsində turistlərin diqqətini özünə cəlb edən şahid binalar, abidələr çoxdur. Onlar əsasən XVIII əsrin axırı XIX

əsrin əvvəllərində tikilmişdir. Mayak Lənkəran qalası ilə yeni vaxtda tikilmişdir. 1869-cu ilə kimi müharibələrdə mühüm müdafiə və dayaq məntəqəsi rolu oynamışdır. Elə həmin ildə də hərbi qala ləğv edilərək şəhər idarəsinin sərəncamına verilmişdir. Mayak Xəzər dənizinin cənub hissəsində Üzən balıqçı gəmilərin təhlükəsizliyinə xidmət edir. Mayakın oxşarı olan ikinci bina şəhərin cənubunda, Lənkəran körpüsünün yanında yerləşir. Uzun müddət həbsxana kimi istifadə edilmişdir. 1970-ci ildən istifadəsiz qalmışdır. Qaladan muzey kimi istifadə etmək mümkündür.

Lənkəran şəhərində iri məscid olmuşdur. Biri böyük bazarda XIX əsrdə, digəri Kiçik bazarda XX əsrin əvvəllərində (1904) tikilmişdir. Lənkəranın əksər qədim kəndlərində də məscidlər olmuşdur. Azərbaycan Rusiyaya birləşdikdən sonra Lənkəranda daimi məskən salan rus, yəhudi və başqa ailələr şəhərin müxtəlif yerlərində münasib kilsələr tikirmişlər. Hazırda həmin kilsələr yaşayış evləri, idman sarayları və s. əvəz olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının cənub bölgəsi olan talış mahalında tarixi və memarlıq abidələri- qalalar, hasarlar və s. bu gün də qalmaqdadır. Bu abidələrin yaranma tarixi və adları da bir – birindən maraqlıdır. Şandan (Şindan) qalası, Ərçivan hasarı, Məşədi Abutalıb hamamı, Niduzd bulağı, Gəlin daşları, Baba Rəsul türbəsi, Gəliqalası və başqalarını qeyd etmək olar.

Astara rayonunun Pensər, Telman, Təngörüd, Şuri və s. kəndlərində də tunc və dəmir dövrlərinə aid kurqanlar aşkar edilmişdir. Telman kəndi ərazisində iki kurqandan Daş qutu və sərdabə formalı qəbirlər, gil qablar, tunc nizə , daşdan müxtəlif fiqurlar tapılmışdır.

Lənkəran regionunun əlverişli rekreasiya imkanlarını nəzərə alaraq, nəinki bu regionun öz əhalisini, hətta respublikanın digər zonalarının əhalisinin də tələbatına cavab vermək məqsədilə bir neçə kütləvi istirahət kurort-rekreasiya müəssisələrinin (istirahət evi, pansionat, qısa müddətli istirahət evləri, turbaza, kempinq və s.) tikilib istifadəyə verilməsi vacibdir.

Lənkəran regionuna səfər edən turistlər ilk növbədə şəhər qalasının qalıqları (IX əsr), Böyük Bazarda yerləşmiş məscid (IX əsr), Rus

kilsəsi (XIX əsr), tarixi-memarlıq abidələri, Lənkəran diyarşünaslıq muzeyi ilə tanış ola bilərlər. Lənkəranda gecələyən turistlər «Xan bulağı» istirahət evinin, «İsti su» müalicə kurortunun, «Lənkəran» sanatoriyasının, Hirkan və Xəzər mehmanxanalarının xidmətlərindən istifadə edə bilərlər. Eyni zamanda yeni istifadəyə verilmiş «Qala Lənkəran» otelində 59 nömrə vardır. Bu oteldə gecələyənlərin rahat istirahəti üçün geniş xidmət sahələri yaradılmışdır. Oteldə istirahət edənlərə biznes-mərkəz, konfrans zal, restoran, bar, tibb, taksi və ekskursiya xidmətlərindən istifadə etmək təklif olunur.

Mövcud təbii və sosial-iqtisadi baza əsasında beynəlxalq əhəmiyyətli kurort-rekreasiya müəssisələri yaratmaq mümkündür. Xəzər dənizi sahilində yaşıllıq yaradıb, burada müasir standartlara cavab verən mehmanxana kompleksi inşa etmək mümkündür. Kurort-rekreasiya təsərrüfatı kompleksi yaratmaq baxımından rayonda hələ ki, çox az işlər görülmüşdür..

Bölgədə turizm təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün kifayət dərəcədə əmək ehtiyatları vardır. İstehsalata cəlb olunmayan əmək qabiliyyətli əhali arasında qadınların daha çox olması bu tip müəssisələrin tikilib istifadəyə verilməsinə zəmin yaradır və onların işlə təminat problemi isə bunu tezləşdirməyi tələb edir.

Beləliklə, bölgənin təkrarsız təbiəti, zəngin mineral suları, balneoloji iqlimi, kurort təsərrüfatının inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Meşəsu sağlamlıq zonası, Xanbulançay istirahət zonası (Lənkəran), İsti su sağlamlıq kurortu (Astara), İsti su pansionatı (Masallı) fəaliyyət göstərir. Zəngin flora və faunaya malik Qızıl ağac qoruğu, Hirkan Milli parkı maraqlı turizm obyektləridir. Bölgədə qədim məscidlər, qalalar, türbələr, karvansaralar dərkətmə turizminin inkişafı üçün dəyərli sərvətlərdir. Daştvənd istirahət kompleksi, Qala, Rasim, astara otelləri, Lənkəran, Masallı mehmanxanaları yerləşmə müəssisələri kimi fəaliyyət göstərir. Lənkəran bölgəsi turizm cəhətdən perspektivlidir. Bölgədə turizm-istirahət, əyləncə mərkəzlərinin yaradılması, dağ turizminin inkişaf etdirilməsi (Lerik) sanatoriya-kurort şəbəkəsinin genişləndirilməsi (Lənkəran, Astara) nəzərdə tutulmuşdur.

2.3.Quba-Xaçmaz bölgəsində turizmin müasir vəziyyəti

Quba-Xaçmaz bölgəsi Böyük Qafqaz fiziki-coğrafi vilayətinin Samur-Dəvəçi və Qonaqkənd rayonlarını əhatə edir. Bölgə dağlıq və düzənlik hissələrdən ibarətdir. Dağlıq hissəyə Böyük Qafqazın dağlıq və dağətəyi zonaları daxildir. Düzənliklərə isə Xəzər dənizi ilə Baş Qafqaz silsiləsinin ətəkləri arasında yerləşən Samur-Dəvəçi ovalığı və Qusar maili düzənliyi aiddir.

Turistlər landşaft və iqlimin xüsusiyyətini, flora və faunasının zənginliyi və müxtəlifliyini, o cümlədən təbii imkanları, idman məşğuliyyəti, ovçuluq, badlıqçılıq və s. nəzərə alır. Ərazi rekreasiya kompleksinin formalaşmasında və ayrı-ayrı rekreasiya obyektlərinin yaranmasında ölkənin, yaxud rayonun coğrafi şəraiti- dənizə yaxınlığı, dağlıq və meşəlik massivi, kollektiv istirahət edənlərin rahat yerləşdirilməsi, əsas nəqliyyat yolu mühüm rol oynayır. Bölgənin dağlıq relyefi bir çox turizm mərkəzlərinin yaradılmasına imkan verir. Quba və Qusar rayonlarında turizm mərkəzlərinin yaradılması üçün geniş perspektivlər var. Xınalıq kəndi, Qusarın dağ-xizək bazası və s. Quba-Xaçmaz bölgəsi ərazisində iki oroqrafik vahid ayrılır:

1.Xəzəryanı düzənliklər (Samur-Dəvəçi ovalığı, Qusar maili düzənliyi).

2.Böyük Qafqaz silsiləsinin şimal – şərq hissəsi.

Ümumiyyətlə, Böyük Qafqazın Azərbaycan hissəsi Ən maraqlı və eyni zamanda mürəkkəb geomorfoloji qurula malik olan sahələrindən biridir. Bu da turizmin inkişafı üçün mühüm şərtədir. Burada arid zonalara xas olan dyun, bedlend və gilli karlarla yanaşı, nival zonalara xas olan relyef formalarına fiziki aşınma, müasir buzlaqlarla, gədim buzlaşmanın izlərinə və .s rast gəlinir.

Düzənlik qurşağın relyefi dağ ətəklərini haşiyələdiyi yerdə dağ çaylarının gətirdiyi konuslardan təşkil olunduğundan dalğavaridir. Bəzən düzənliyi yaranlar parçalayır. Xəzər dənizinin sahilində qum təpəcikləri bir zolaq təşkil edir. Dəniz terrasların sahil zonasının relyefinə pilləli görkəm verir. Xəzərin

sahil zonasında bu əlamət özünü Dəvəçi, Siyəzən şəhərləri ərazilərində və Beşbarmaqdan Ələtə qədər sahil zonasında, xüsusilə aydın göstərir.

Quba-Xaçmaz bölgəsi ərazisində turizm və rekreasiya sərvəti kimi iqlim mühüm amillərdən biridir. Burada insan səhəti üçün faydalı olan, çimərlik turizminin inkişafına yararlı yarımşəhra və quruçöl iqlim hakimdir.

Turizmin inkişafında və turizm-rekreasiya komplekslərinin formalaşmasında əsas amillərdən biri də çay və göllərdir. Onlar landşaftı bəzəyir, xoş mikroiqlim yaradır, istirahət edənləri su idmanı, balıq ovu ilə məşğul olmağa imkan verir. Quba-Xaçmaz bölgəsi mürəkkəb hidroqrafik şəbəkəyə malikdir. Buradan irili-xırdalı 60-dan çox çay axır. Bunlardan Samur, Qusarçay, Quruçay, Qudyalçay, Qaraçay, Ağçay, Çaqaçıqçay, Vəlvələçay, Şabrançay, Dəvəçiçay, Gilgilçay mühümləridir. Quba-Xaçmaz bölgəsi bir sıra gölləri ilə tanınır. Bölgədə ən böyük göl Ağzıbirçala gölü, yaxud Dəvəçi limanıdır. Bundan başqa buzlaq (Tufangöl), sürüşmə (Girdmançay, Vəlvələçay, Gilgilçay və Ataçay) və başqa mənşəli göllərə də rast gəlinir. Göl sahilində istirahət edən turistlər balıq ovu ilə məşğul olar və xoş mənzərəni seyr edərək dincələ bilirlər. Quba-Xaçmaz bölgəsi bulaqlar məskənidir. Qubada Xaltan, Cimi, Balbulaq, Dəvəçidə Qalaaltı və başqa mineral bulaqlar vardır. Rekreasiya komplekslərinin inkişafında dəniz və dəniz sahilləri mühüm rol oynayır. Bütün bunlar kruiz gəzintilərinin təşkil olunma imkanlarını təmin edir və nəhayət, landşaftı bəzəyir, əlverişli iqlim şərtləri rahat çimərliklər əsasında bu yerlərin sahil kurortlarına çevrilməsinə imkan yaradır.

Quba-Xaçmaz bölgəsində istirahət və müalicəni təşkil etmək üçün imkanlar çox böyükdür. Bölgənin təbii landşaft zonalarının hər birinin özünəməxsus gözəlliyin və sakitliyin təsirini daha da artırma bilən mənzərələri vardır. Yaşıl enliyarpaqlı dağ meşələri, lacivərd Nabran-Yalama sahilləri, bağ-bağatlı dağ ətəkləri, ab-havalı yaylaqları, məşhur bulaqları, füsunkar Afurca şlaləsi və s. Quba-Xaçmaz bölgəsinin turizm və rekreasiyanın inkişafına da təkənlər verir.

Quba-Xaçmaz bölgəsi ərazisinin 10-10%-ni meşələr əhatə edir. Burada düzənlik, həm də dağlıq meşələr mövcuddur. Turizm və rekreasiyanın inkişafında əhəmiyyətli rolu olan meşələr ətraf mənzərəni daha da gözəlləşdirir. Parklardan Quba-Xaçmaz bölgəsinin ərazisinə Şahdağ və Altağac Milli parklarının bəzi hissələri daxildir. Şahdağ Milli Parkının yaradılması məqsədlərindən biri də böyük turizm potensialı olan ərazidə ekoturizmin inkişafının təmin edilməsidir. Yayda Şahdağ Parkının yüksək dağlıq hissələrində alpinizm və dağ turizmi üçün geniş imkanlar açır. Şahdağ Milli Parkında təbiətin rəngarəngliyi, bitki və heyvanlar aləminin zənginliyi əraziyə böyük sayda yerli və xarici turistləri cəlb edəcəyinə inam yaradır.

Altağac Milli Parkında da turizm və rekreasiya üçün şəraitin yaradılmasına xüsusi fikir verilir. Parkın ərazisində maraqlı marşrutlar təşkil edilmişdir. Təngəaltı dərəsi Azərbaycan ərazisində qoruma paleonoloji abidələrindən biridir və maraqlı turizm obyektidir.

Quba-Xaçmaz bölgəsi həm də qədim tarixin izlərini hələ də qoruyub saxlayan maraqlı və sirli abidələr məskənidir. Qədim şəhər qalıqları, istehkamlar, məqbərələr dərkətmə turizminin həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Müxtəlif marşrutlar üzərində yerləşən qədim tarixi abidələr bu turların rəngarəngliyini daha da artırır. Bölgənin tarixi-memarlıq abidələri-möcüzəli Beşbarmaq qalası, Çıraqqalanın qapıları, türbələr (Siyəzən), orta əsr şəhər abidələri, Gülistani İrəm (Dəvəçi), Atəşpərəstlər məbədi, Cümə məscidi(Quba) və s.-dir.

Quba-Xaçmaz turizm bölgəsinin turizmin inkişafı üçün təbii rekreasiya və tarixi-mədəni ehtiyatlara malik olması bu bölgədə həm daxili, həm də xarici turizmin beynəlxalq səviyyədə inkişafına geniş imkanlar açır. Ölkə iqtisadiyyatından turizmin infrastrukturuna yönəldiləcək pay bu inkişafın həyata keçirilməsində mühüm amildir. Lakin Quba-Xaçmaz turizm bölgəsi Azərbaycanın digər turizm bölgələrinə nisbətən inkişaf etmiş bölgədir.

Quba-Xaçmaz bölgəsində turizmin inkişaf səviyyəsi buradakı beş inzibati rayonlar üzrə müxtəlifdir. Bunlar içərisində yüksək inkişaf etmiş infrastruktura malik olanları Xaçmaz, Quba və nisbətən isə Qusardır. Dəvəçi və Siyəzəndə isə bu səviyyə hələ lazımi səviyyədə deyildir. Lakin bölgədə problemlərin həll edilməsinə geniş səy göstərilir.

Yerləşmə müəssisələri turizm infrastrukturunun mühüm tərkib hissələrindən biridir. Bölgədə «Qalaaltı» oteli, «Karvan» moteli (Dəvəçi), «Lonq forest» və ya «Uzun meşə» turizm bazası, «Cənnət bağı» istirahət zonası, Qəçrəş istirahət mərkəzi, Quba istirahət zonası, «Avand», «Panda», «Aynur», «Turan», «Menecer», «Minarə» istirahət mərkəzləri, Xınalıq mehmanxanası (Quba), Suvar turizm bazası, «Şahdağ» \pansionatı, «Yurd» mehmanxanası, «Cənnət», «Şahbulaq» istirahət zonalrı (Qusar) və b. fəaliyyət göstərir. Bu yerləşmə müəssisələrində xidmətin səviyyəsi eyni dərəcədə deyildir.

Xəzər dəniz sahilində, meşəlik massivdə yerləşən «Atlant» istirahət və əyləncə mərkəzində həm daxili, həm də xarici turistlərin dincəlməsi üçün geniş şərait vardır. Öz ərazisində müalicəvi suya malik olan «Green Villa» istirahət kompleksi 2003-cü ildən fəaliyyət göstərərək turistlərin dincəlməsi üçün geniş imkanlara malikdir. «Palma» istirahət kompleksi inkişaf kateqoriyasına görə 4 ulduzludur və burada müasir tələblərə cavab verən 30 ədəd 2 mərtəbəli laş evlərdən ibarətdir. Kompleksdə tarixi abidələrə səyahət, dağlara gəzinti, axşamlar isə rəngarən proqramlar, diskotekalar təşkil olunur. Kompleks 2001-ci ildən fəaliyyət göstərir. «Lotos» istirahət zonası ailəvi istirahət üçün gözəl məkandır. Bir hektar ərazidə qumlu çimərlik, təmiz hava, sakitlik bunun üçün geniş şərait yaradır. Təmtəraqlı məclislərin keçirilməsi üçün bütün şəraitə malik olan restoran kurorta rəngarənglik qatır. «Xəzər» turizm bazası Yalama dəniz sahilində yerləşir. Baza yaxınlığındakı çay və bulaq suyundan istifadə edilir. «Dostluq» turizm bazasının çimərlikləri enliyarpaqlı meşə ilə vəhdət vəhdət təşkil edir və bazanı istirahət üçün əlverişli məkana çevirir. «Orman» istirahət zonasının təkrarolunmaz təbiət qoynunda yerləşməsi, bütün

xidmətlərin və rahatlıqların olması onu turizm kompleksinə çevirmişdir. Dənizdə çimmək, su idmanı növləri, balıqçılıq, atla gəzinti, meşədəki şlalə və bulaqlara ürəkaçan səyahət, tarixi və mədəni abidələrə maraqlı ekskursiyalar turistlərə xoş əyləncə və istirahət bəxş edir. Dənizə yaxın ərazidə, komfortlu kottecləri meşənin içərisində yerləşən «Nabran» bazası yüksək səviyyəli xidmətə malikdir. «Ober lux» istirahət zonası 30 kiçik evdən və 2 mərtəbəli Daş binadan ibarətdir. Burada yay və qış restoranı qonaqların ixtiyarındadır. Adları çəkilən bu turizm obyektlərindən başqa Nabanda fəaliyyət göstərən digər turizm obyektlərinin cədvəldə göstərilmişdir.

1.	Akva park «CTF» firması	24.	«Şəfa» pansionatı
2.	Azəravtoyol pansionatı	25.	«Şahin» pansionatı
3.	Azəriqaz pansionatı	26.	«Sahil» istirahət zonası
4.	«Alinka» istirahət zonası	27.	«Salam» istirahət zonası
5.	«Bulaq» istirahət zonası	28.	«Şahdağ» pansionatı
6.	«Çinar» turbazası	29.	«Sun Set Beach» oteli
7.	«Dalğa» istirahət zonası	30.	«Şəms» turbazası
8.	«Dəniz neft» turbazası	31.	«Tərən» turbazası
9.	«Elvin» istirahət zonası	32.	«Tropikanka» istirahət zonası
10.	«Energetik» pansionatı	33.	«Təbib» pansionatı
11.	«Gəmi təmirçi» pansionatı	34.	«Belisimo»
12.	«Geofizik» sanatoriyası	35.	«Tural» istirahət mərkəzi
13.	«Qafqaz» istirahət mərkəzi	36.	«Türk» litseyi
14.	«Malibu» istirahət zonası	37.	ELAY MMC
15.	«Meşəbəyi evi» istirahət zonası	38.	«Çənlibel» istirahət zonası
16.	«Mirvari» istirahət zonası	39.	«Çıraqqala» istirahət mərkəzi

17.	«Nabran» sanatoriyası	40.	«İstitusu» turbazası
18.	«Neft yanacaq» pansionatı	41.	«Əlincə» istirahət guşəsi
19.	«Olimp» istirahət guşəsi	42.	«Aypara» guşəsi
20.	«Palermo» pansionatı	43.	«Kordinal» turbazası
21.	«Politex» pansionatı	44.	«Ulduz» turbazası
22.	«Rabitəçi» pansionatı	45.	«Batabat» istirahət zonası
23.	«Səttərhan» pansionatı	46.	«Şəlalə» istirahət zonası

Bölgənin turizm infrastrukturunun inkişafında nəqliyyatın rolu böyükdür. Turizm və rekreasiya fəaliyyəti öz növbəsində nəqliyyatın gələcək inkişafına təkan verir. Rekreasiya təşkilatları dəmir yolu, su (dəniz), hava və avtomobil nəqliyyatının xidmətlərindən istifadə edir. Quba-Xaçmaz çox əlverişli nəqliyyat-coğrafi mövqeyi olan bölgədir. Bu bölgədən keçən dəmiryolu, avtomobil yolları, magistral neft, qaz və su kəmərləri, telekommunikasiya xətləri ölkənin nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm rola malikdir. Bölgənin bir sıra dağlıq ərazilərində yollar bərhad haldadır. Belə ki, qış fəslində gediş-gəliş tamamilə kəsilir. Lakin bu istiqamətlərdə bir sıra tədbirlər görülməkdədir. Bunlardan biri də Quba rayonunun mərkəzində 60 km uzaqlıqda, Baş Qafqaz və Yan silsilələri arasında, dəniz səviyyəsindən 2300 metr yüksəklikdə yerləşən Xınalıq kəndinə Quba – İspik-Xınalıq avtomobil yolunun çəkilməsidir.

Quba-Xaçmaz bölgəsinin turizmin müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, rayonun təbii və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək, istehsal sahələrinin müasir tələblərə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi ilk növbədə nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Çünki yolların çəkilməsi bu sahələrin inkişafı üçün əsas infrastrukturlarından biridir.

Turizmin inkişafında iaşə və əyləncə müəssisələrinin rolu böyükdür. Quba-Xaçmaz bölgəsində iaşə və əyləncə müəssisələrinin artım dinamikası diqət mərkəzindədir. Ekskursiyalar, atla gəzinti, dağlıq göllərdə üzgüçülüklə məşqul olmaq, şalalə altında çimmək-bütün bunlar əyləncəyə; restoran, avropa və Milli yeməklər olduğu mətbəx, konfrans zalları, kimyəvi təmizləmə məntəqələri, suvenirlərin satışı, mağazalar isə iaşə sahələrinə aid edilir.

Respublikamızda hazırda respublika əhəmiyyətli 5 əsas istiqamətdə turizm marşrutu mövcuddur. Onlardan biri də Quba-Xaçmaz bölgəsindən keçən şimal marşrutudur. Bu marşrutun ümumi uzunluğu 200-250 km-dir. Həm daxili, həm də xarici turistlər tərəfindən ən çox işlədilən marşrutlardan biridir. Quba-Xaçmaza təşkil edilən bu ümumi marşrutdan hər il minlərlə həm yerli, həm də xarici turist istifadə edir. Yay mövsümündə turistlərin sayı daha çox olur, onların da çoxu dəniz sahilinə, yəni Nabran-Yalama zonasında yerləşən turizm byektlərinə istirahət etməyə gəlirlər.

Mövcud turizm-rekreasiya potensialına malik olan Quba-Xaçmaz bölgəsi hazırda respublikamızda həm daxili, həm də xarici turizmin inkişaf etdiyi bölgələrindəndir. Lakin turizm ehtiyatları və turizm xidməti bu bölgəyə turizm axınının gücləndirilməsi üçün kifayət qədər olsa da, onlardan səmərəli istifadə etmək üçün hələ çox işlər görülməlidir.

Quba-Xaçmaz bölgəsində kurortların dirçəldilməsi istiqamətində də müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Respublika prezidentinin «Kurortlar haqqında» sərəncamında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq Azərbaycanda, o cümlədən Quba-Xaçmaz bölgəsində kurortların inkişafına yerli sərmayə ilə yanaşı xarici investisiyaların cəlb olunması da öz əksini tapmışdır. Qusar şəhərinin ətrafında inşası nəzərdə tutulan dağ-xizək kurortunda tikinti işləri aparılır. Bu turizm kompleksinin tikintisinə 500-700 mln ABŞ dolları sərf olunması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğin 50 mln-u dövlət investisiyasının payına düşür. Beynəlxalq standartlara cavab verən bu kompleksin yaradılmasına Fransa və Avstriya mütəxəssisləri yaxından yardım

edir. Bu obyektə turistlərin cəlb olunması ilə yerli turizm şirkətləri ilə yanaşı, xarici turoperatorlar da məşğul olacaqlar. Kompleksin istismara verilməsi yeni iş yerlərinin açılmasına imkan verəcək.

Quba-Xacmaz bölgəsinin təbii və tarixi-mədəni ehtiyatlara malik olması bölgədə həm daxili, həm də xarici turizmin beynəlxalq səviyyədə inkişafına geniş imkanlar açır. Ölkə iqtisadiyyatına ayrılan maliyyə vəsaitindən turizm infrastrukturuna yönəldiləcək pay bu inkişafın reallaşdırılmasında mühüm şərtidir. Quba-Xaçmaz Azərbaycanın digər turizm bölgələrinə nisbətən inkişaf etmiş turizm bölgəsidir.

2.4. Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi Baş Qafqaz sıra dağlarının cənub qərb hissəsində yerləşir. Turizm bölgəsinə Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz və Qəbələ inzibati rayonları daxildir.

Ümumiyyətlə, ərazinin istirahət məqsədləri üçün ən əlverişli vaxtı iyunun ikinci yarısından sentyabrın ikinci yarısına qədər və qış aylarıdır. Qış burada şaxtalı və qarlı keçir. Qar örtüyü 2-4 ay davam edir. Bu müddət ərzində qış turizmini inkişaf etdirmək üçün imkanlar yaranır.

İri yaşayış məntəqələri yaxınlığında alp və subalp çəmənlikləri olan ərazilərə yolların olmaması buranın zəngin rekreasiya ehtiyatlarından istifadə edilməsini məhdudlaşdırır. Regionda şosse və kanal yollarının çəkilişi turizmin inkişafına böyük təkan verə bilər. Buradakı termal və digər mineral bulaqlar müxtəlif balneoloji kurortların yaradılmasına imkan verir.

Regionun ərazisində mineral bulaqlar mövcuddur. Bu bulaqların əksəriyyətinin suyu kükürlüdür. Maqov kəndindəki Qoşabulaq, Əliabad kəndindəki Buğdalıq bulağı, Lahıcdakı Dəmiran bulağı, Sabunçu kəndində Kükürlü bulağı və s. Yodlu suyu ilə tanınan Mamrux kəndindəki İsitmə bulağı, Qımırıldakı Hamam bulağı,

Cimcimax kəndi ərazisindəki, Kovana (Xavana) bulaqlarından çoxdandır ki, müalicə məqsədi ilə istifadə olunur. Kovana bulağının ətrafında vanna kompleksi də fəaliyyət göstərir. Balneoloji müalicə üçün əhəmiyyətli dərəcədə imkanlar vardır.

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi Azərbaycanın etnik müxtəlifliyi ilə fərqlənən ərazilərdəndir. Azərbaycanlılarla yanaşı, burada ləzgilər, avarlar, saxurlar, yengiloylar, udinlər də yaşayır. Etnik qrupun hər birinin özünəməxsus adət-ənənələri, musiqisi, folkloru və milli mətbəxi vardır. Bu isə turistlərin, xüsusilə əcnəbi turistlərin diqqətini cəlb edən amillərdir. Bu da turizmin etnik növünün, kənd yaşıl turizminin inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi özünün çoxsaylı təbiət, tarixi və mədəni abidələri ilə də seçilir. Zaqatala şəhərindən 18 km qərbdə Alban kilsəsi (IX-X əsr), Car kəndində Çingözqala qülləsi (XIV əsr), Balakən rayonunun Qullar kəndində Pəri qalası (XII-XIII əsr), Balakən şəhərində əsrlərə aid minarəsi 45 m hündürlüyündə olan məscid (XVII-XIX əsr), Qubek qayasında dəmir dövrünün abidəsi hesab olunan Noxo mağarası, Mahamalar kəndindən 2 km qərbdə, dağın ətəyində yerləşən V-VIII əsrlərə aid olan yaşayış yerinin xarabaları və pır, Qullar kəndində 1780-ci ildə tikilmiş məscid və yeraltı su anbarı, Mahamallar kəndində qala və məscid (XIX əsr), Katex kəndində məscid (XIV əsr), düzbucaqlı qala və məbəd (XVII əsr), Tülü kəndində XIV əsrə aid olan türbə (XIV əsr), Maklaxan dağında orta əsrlərə aid olan şəhərgah, Axoxdərə və Paşan kəndlərində XII-XIII əsrlərə aid Alban qalası (XII-XIII əsr), Kebeloba kəndi yaxınlığında XIV əsrə aid edilmiş iki abidə və başqa qədim tarixi memarlıq abidələri ekskursiyaların təşkili və turistlərin cəlb olunması üçün böyük əhəmiyyətə malik obyektlərdir.

Zaqatala rayonu ərazisində Piçigel mağarası yerləşir. Mağaranın xarici görünüşü çox cəlbedici və yaraşılıqdır. Mağaranın üstündəki qayalardan həmişəyaşıl sarmaşıqlar sallanır. Mağaraya 200-250 adam

rahatlıqla yerləşə bilər. Mağaranın içərisi həmişə quru olduğundan Dövlət qoruğunun əməkdaşları buradan daldalanacaq kimi istifadə edirlər.

Zaqatala rayonunun Car kəndində «Ləzzət» istirahət guşəsi 1987-ci ildə salınmışdır. Təbiətin qoynunda yerləşən «Ləzzət» istirahət guşəsində istirahət edənlərə yüksək səviyyədə xidmət göstərmək üçün orijinal görünüşə malik olan köşklər qoyulmuş, alaçıq quraşdırılmışdır. İstirahət guşəsi bir dəfəyə 50-60 qonağı qəbul etmək imkanına malikdir.

Makov kəndi ərazisindəki «Balıqçılıq» istirahət mərkəzi turistlərin istirahəti və balıq ovu ilə məşğul olmaları üçün yararlı sayılır. Buraya tez-tez səyahətlər təşkil olunur. İstirahət mərkəzindəki motel bir dəfəyə 20 nəfər qonağı lüks və super lüks nömrələrlə təchiz etmək imkanına malikdir.

Zaqatala rayonunun gözəl təbiəti, sağlam və əlverişli iqlimi, başdan-başa meşələrlə əhatə olunmuş dağ yamaqları, başı qarlı dağları, axarsulu bulaqları, əlverişli coğrafi mövqeyi, qədim tarixə malik olması, həmçinin çox zəngin tarixi memarlıq abidələri rayonu respublikamızın mühüm istirahət-turizm zonasına çevirmişdir.

Balakən rayonunun zəngin təbii landşaftı və geniş meşə sahələrinin olması turizmin inkişafına əlverişli perspektivlər açır. Burada turistlərin maraqlı istirahəti üçün əvəzolunmaz təbiət guşələri çoxdur. Balakəndə turizmi inkişaf etdirmək məqsədilə rayon rəhbərliyi müəyyən işlər görür. Rayonda H.Əliyev adına mədəniyyət və istirahət parkında respublikada bənzəri olmayan kanat yolu inşa olunmuşdur.

Kanat yolunun uzunluğu 1200 m etdirir. Kanat yolu 1 saatda 216 nəfərə xidmət etmək qabiliyyətinə malikdir.

Cədvəl 5.

**Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi üzə mehmanxanalarda yerləşdirilmiş
turistlərin sayı**

Rayonlar	Ölkə vətəndaşları				Xarici vətəndaşlar			
	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
Balakən	348	303	309	321	-	-	-	12
Zaqatala	500	2206	1965	2003	10	298	201	242
Qax	287	907	1145	1171	23	15	48	48
Şəki	2217	2787	2548	2785	1140	1140	1819	1900
Oğuz	90	87	67	74	-	-	-	-
Qəbələ	45	1245	524	649	-	95	32	32
Cəmi:	3487	7535	6558	7003	1173	1548	2112	2234

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsinə daxil olan Oğuz rayonunu gözəl təbiətinə, dağ çayları və vadiləri, qaynar çeşmələri və şlalələri, müalicə əhəmiyyətli kükürlü bulaqları, sərt qayaları və geniş meşəlikləri olduğuna görə Azərbaycanın «İsveçrəsi» adlandırırlar. Bu yerlərdə hələ neolit dövründən başlayaraq insan məskənləri olmuşdur. Rayonda çoxsaylı tarixi abidələr vardır. Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində daxili və eləcə də xarici turizmi inkişaf etdirmək üçün dövlət və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən xeyli işlər görülmüşdür.

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biri də Şəki olmuşdur. Şəhərdə olan İsfahan, Təbriz və Ləzgi karvansaraları, şərq üslubunda tikilmiş qonaq evləri və mehmanxanalar indiyədək qorunub saxlanılmışdır. Şəkinin çoxsaylı görməli yerləri arasında XVIII əsr Azərbaycan memarlığının nadir abidəsi olan Şəki Xan Sarayı, Cümə məscidi, Yuxarı və Aşağı karvansaralar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Şəki şəhəri və rayonu özünün tarixi memarlıq və arxeoloji abidələri ilə zəngindir. Şəhərin ərazisində qədim və orta əsrlərə aid 4 qala məlumdur. Bunlar VI-VII əsrlərə aid ilk qədim Şəki qalası, Kiş qalası (XIV-XV əsr), Gələrsən-görərsən qalası (XV əsr), Yeni Şəki qalasıdır. Bölgədə Şəki xan sarayı (XVIII əsr), Karvansaralar, Cumay

məscidi, Küləkli minarə, Zaqatala qalası, Pəri qalası dəyərli turizm obyektləridir.

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində yerləşən Qəbələ rayonunda illərdə turizm fəaliyyəti genişlənmişdir. Qəbələ şəhəri kənarında 400 nə «Qafqaz» turist bazası, ondan bir qədər aralıda pansionat, uşaq-idman-sağlamlıq düşərgəsi, həmçinin «Sahil» və Qəbələ istirahət zonaları fəaliyyət göstərir. Turistləri qəbul etmək, onlara müxtəlif xidmət növləri göstərmək məqsədilə yerləşmə, qidalanma, istirahət zonaları, pansionatlar və s. salınmışdır. Bölgədə turizm infrastrukturunu gündən-günə genişləndirir və formalaşır. Son illər Qəbələdə fəaliyyət göstərən «Sahil», «Ay işığı», «Qafqaz», «Xanlar», «Durna gölü», Qaxdakı «Azkontrakt», «İlisu», «Şəfa», Zaqataladakı «Gülüstən», «Ləzzət», «Turqut» və s. kimi istirahət zonalarını, pansionatları misavil göstərmək olar.

«Şəki-Karvansara» kompleksi qədim Şəki şəhərində, 1,2 ha ərazidə yerləşir. Kompleks 76 turisti yerləşdirmək mümkündür.

Kompleksin ərazisində öyrəncə mərkəzi, diskoteka, 50 nəfərlik konfrans zalı, 80 nəfərlik restoran və kafe vardır. Qonaqların təşəbbüsü ilə fərdi ekskursiyalar da təşkil etmək mümkündür.

Şəki şəhərindən 7 km şimalda Kiş kəndi ərazisində 4 ha sahəni əhatə edən «Marxalı» istirahət zonası yerləşir. İstirahət zonasında 11 otaq vardır ki, onlardan 6-sı «lyuks» nömrələrdir. Zona 30 nəfərli yaşamasına xidmət etmək imkanına malikdir. Buradakı restoranda 50 nəfər turistə xidmət etmək mümkündür.

Qəbələ şəhərindən 4 km aralı, 1,5 ha ərazini əhatə edən «Sahil» istirahət zonası Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biridir. Burada 12 turisti qəbul edib yerləşdirmə imkan vardır. Turistlərə xidmət edən «Dağ turizm bazası» ekskursiyaların, meşədə istirahətin və ovun təşkil edilməsi ilə məşğul olur.

«Şəfa» müalicə pansionatı Qax rayon mərkəzindən 7 km aralı Sus kəndində 3,5 ha ərazi də yerləşir.

Pansionatda ürək-damar, mədə-bağırsaq xəstəliklərinə qarşı müalicə aparılır. Pansionat 100 otaq, 2 kotecdən ibarətdir. Burada 130 nəfəri yerləşdirmək, onlara iaşə xidməti göstərmək üçün restoran və kafe, idman zalı və eyni zamanda 100 nəfərlik konfrans zalı vardır. Turistlər üçün ekskursiyalar, şou proqramlar, idman yarışları və ovçuluq proqramları da təşkil olunur.

«İlisu» pansionatı Qax rayonu mərkəzindən 10 km aralı Kürmük çayın sahilində yerləşir. Kompleksin tərkibinə 10 kotec və qonaq evi daxildir. 2 otaqlı koteclər həddindən çox rahat və yüksək komfortluğu ilə fərqlənir. Otaqda istirahət edən turistlər üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Beləliklə, Şəki-Zaqatala turizm bölgədə turizm təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün bütün imkanlar vardır. Belə zəngin rekreasiya ehtiyatlarına malik olan bölgədə turizmin istirahət, kurort, dağ növlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

2.5 . Gəncə – Qazax turizm bölgəsi

Gəncə-Qazax turizm bölgəsi Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, Goranboy, Göygöl, Qazax, Samux, Şəmkir, Tovuz inzibati rayonlarını, Gəncə və Naftalan şəhərlərini əhatə etməklə, Azərbaycanın qərbində yerləşir.

Təbii şərait və təbii sərvətlərin, xüsusilə iqlim ehtiyatlarının kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi istənilən regionun, həmçinin Gəncə-Qazax iqtisadi bölgəsinin təsərrüfat sahələrinin səmərəli yerləşməsi və kompleks inkişafının təkmilləşdirilməsində praktiki tədbirlərin görülməsinin mühüm tələblərindən sayılır. Gəncə-Qazax turizm bölgəsində havanın orta

illik temperaturu 6 - 13° arasında dəyişilir. Eyni vaxtda Gədəbəydə (dəniz səviyyəsindən 1460 metr) və Daşkəsəndə (dəniz səviyyəsindən 1600 metr) Orta aylıq temperatur yanvarda -3,5 ; -3,7°, iyul-avqustda 18-16°-yə çatır. Rayonun orta dağlıq zonasında qar örtüyü may ayına, yüksək dağlıq zonasında isə iyun ayına qədər qalır.

Gəncə-Qazax bölgəsi, xüsusilə onun dağlıq hissəsi balneoloji və turizm sərvətləri ilə zəngindir. Burada keçmişdən qalan bir neçə balneoloji-kurort və turizm-istirahət kompleksi (Hacıkənd, Göygöl, Naftalan və s.) vardır. Mülayim iqlim, təmiz dağ havası, mineral suların və müalicəvi neftin mövcudluğu, enliyarpaqlı meşələr, meyvə bağları və üzümlüklər müasir tələblərə cavab verən kurort-sanator müalicəsinin, kütləvi istirahət və turizmin təşkilinə əlverişli şərait yaradır. Lakin, bu imkanlardan hələ tam istifadə edilmir.

Sanatoriya-kurort təsərrüfatının inkişafının mühüm amillərindən biri də hidrotermal sərvətlərdir. Təkcə Gədəbəydə sutkalıq debiti 133 min litrdən artıq və illik debiti təqribən 49 mln. litr olan 12 qrup mineral bulaqlar dəqiq öyrənilmişdir. Ancaq, bu bulaqların heç biri nə sənaye, nə də sanator-kurort əsaslı istifadəyə cəlb edilməmişdir. Onlardan ən perspektivlisi Slavyanka kəndi ətrafında, 800-1000 m. hündürlükdə yerləşən bulaqlardır. Əlverişli

torpaq-iqlim şəraiti, orta sutkaliq debiti 20.5 min litr olan mineral suların mövcud ehtiyatı sanator-kurort kompleksinin və mineral sular zavodunun tikintisi üçün şərait yaradır. Gəncə şəhərindən 50 km. cənub-şərqdə, Naftalan kurort rayonunda müalicəvi əhəmiyyətə malik neft çıxır. Neft yatağının olduğu sahə üç tərəfdən alçaq təpələrlə əhatələnmişdir. Yataqdakı neftin xüsusi çəkisi 0.945-0.948. Sahənin neftlilik perspektivi yaxşı öyrənilmişdir. Naftalan neft yatağından çıxarılan müalicə nefti vanna qəbulu, habelə xəstə nahiyəyə sürtmək üçün işlədilir. Kurortda əsasən, sümük-oynaq, sinir-əzəb, dəri, xəstəlikləri olanlar müalicə olunurlar.

Gəncə-Qazax bölgəsinin rekreasiya sərvətləri bütün Azərbaycanda olduğu kimi hələ tam öyrənilməmişdir. Fiziki coğrafiya, tarix, arxeologiya, balneologiya, klimatologiya sahəsindəki tədqiqatlar, həmçinin ayrı-ayrı təbii sərvətləri səciyyələndirən materialların öyrənilməsi səciyyəvi rekreasiya zonalarının ayrılmasına şərait yaradır. Bu planda ən böyük imkanlara dağ-meşə zonası malikdir. İqlim amillərindən, mineral su sərvətlərindən başqa burada müxtəlif növ istirahət, müxtəlif növ idman- saqlamlıq formalarının (alpinizm, dağ turizmi, su turizmi və s.) təşkili və inkişafı üçün bütün əsaslar vardır. Bölgədə çoxlu miqdarda təbiət, tarixi və mədəniyyət abidələri də mövcuddur. Bununla əlaqədar, mühafizə olunan təbii obyektlərin

istifadəsinin əsaslı təşkilinin əhəmiyyəti böyükdür. Beləliklə, Gəncə-Qazax bölgəsində muasir tələblərə cavab verən turizmin təşkili üçün bütün imkanlar vardır. Bununla əlaqədar, regionun təbii sərvətlərindən səmərəli istifadə təşkil edilməlidir.

Cədvəl 6

Gəncə-Qazax bölgəsində mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələri

Müəssisələrin adı	Nömrələrin sayı	O cümlədən		
		Lüks dərəcəli	1 dərəcəli	turist dərəcəli
Gəncə	265	22	73	170
«Gəncə» meh.	71	6	24	41
«Kəpəz» meh.	162	8	32	122
Firma 999 LTD – nin				
EL – mehman.	13	3	3	7
«Qızıl Gül» şadlıq sarayı	3	3	-	-
«Lüks oteli»	16	2	14	-
Qazax	97	6	48	43
Qazax Kommunal Müəssisələri				
Kombinatı	27	4	4	19
«Göyəzən»	15	2	13	-
«Qırmızı körpü» MMC	24	-	24	-
Qazax Avtovağzalı	24	-	-	24
Qazax TKQ	1	-	1	-
Qazax RİH(Qonaq evi)	4	-	4	-
«Dalğa» KM	2	-	2	-
Ağstafa	27	5	6	16

«Sarı» firması	9	-	-	9
«Həsən su» mehmanxanası	11	4	-	7
«Qərb» Oteli	7	1	6	-
Şəmkir	52	12	3	37
«Şəmkir Mehmanxana Açıq Tipli Səhmdar Cəmiyyəti	46	12	-	34
«Arxaşan» MMC	6	-	3	3
Gədəbəy	38	-	-	38
Gədəbəy özəl şəhər mehmanxanası	24	-	-	24
«Şirxan» ailəvi istirahət mərkəzi	6	-	-	6
«ARB» qardaşları	8	-	-	8
Naftalan	1387	-	1387	-
Naftalan şəhər Kommunal Təsərrüfatı				
İstehsalat Birliyi	54	-	54	-
Naftalan sanatoriya kurort birliyi				
«Şirvan» şöbəsi	272	-	272	-----
-----«Mil» şöbəsi	131	-	131	-
-----«Qarabağ» şöbəsi	240	-	240	-
-----«Azərbaycan» şöbəsi	290	-	290	-
-----«Goran» şöbəsi	400	-	400	-
Cəmi	1866	45	1517	304

Cədvəl 7

Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin və xidmət göstərilmiş turistlərin sayı

Rayon	Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayı, vahid			Ölkə ərazisində xidmət göstərilmiş Azərbaycan turistlərinin sayı, nəfər		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Gəncə-Qazax 1	1	1	1	8	26	-

O cümlədən:

Gəncə şəhəri	1	1	1	8	25	-
Göranboy rayonu-	-	-	-	-	1	-
Ölkə üzrə	81	96	117	17148	18876	16839

Cədvəl 8

Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat.

Rayon	Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin ümumi gəliri			O cümlədən turizm fəaliyyətindən əldə edilən gəlir.		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Gəncə Qazax	5,4	44,7	75,2	0,5	-	58,7
O cümlədən:						
Gəncə şəhəri	5,4	44,7	75,2	0,5	-	58,7

Gəncə-Qazax turizm bölgəsi tarixi abidələrlə zəngindir. Bunlar türbələr, ictimai dini abidələr, istehkam abidələridi.

Cavad xan türbəsi. Gəncəlilərin vətənə məhəbbətinin, düşməne qarşı mübariz dönməzliyinin simvolu olan bu ulu türbə Gəncə xanlığının sonuncu hökmdarı Şahverdixan oğlu Ziyadoğlu Cavad xanın (1786-1804) məzarı üzərində ucaldılmışdır. Gəncənin Şah Abbas məscidinin həyətidə dəfn olunmuş Cavad Xanın qəbri üzərində türbənin inşası 2004-cü ilin iyun ayında Gəncə şəhərinə səfər zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən qərara alınmışdır. Qısa müddətdə türbə Gəncə şəhərinin baş

memarı Məmməd İbrahimovun rəhbərliyi və onun layihəsi əsasında inşa olunub. Bölgədəki ictimai – dini abidələr Cümə (Şah Abbas) məscidi, Hüseydiyyə məscidi, Qırıxlı məscidi, İmamzadə tikililər kompleksi, Alban kilsəsi və s.

Gümə (Şah Abbas) məscidinin memarı tanıtmış alim Şeyx Fəhaəddin olmuşdur. Mütəxəssislərin dediyinə görə bina elə tikilib ki, günün günorta çağında məscidin qərb divarına düşən kölgə düz saat birdə itir və bu zaman dindarlar ibadətə başlayarmış. Məscidin ön tərəfindəki bir cüt minarə məsciddən 149 il sonra 1855-ci ildə tikilib. Məscidi əvvəllər mövcud olmuş mədrəsəsi dağıdılmışdır. Gəncənin turizm əhəmiyyətli tarixi mədəni abidələrindən biri də İmamzadə tikililər kompleksidir. Bu kompleksə İmamət movzoleyi, məscid, köməkçi tikililər və s. aiddir. Burada XVIII -XIX əsrə aid böyük qəbirstanlıq yerləşir. XVIII əsrin əvvəllərinə aid olan Qala divarları istehkam abidəsi kimi qorunur. Bölgənin tarixi-memarlıq abidələrinə müxtəlif istiqamətlərdə turlar və ekskursiyalar təşkil edilir.

2.6.Naxçıvan turizm bölgəsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafi mövqeyi, təbii şəraiti, ərazisinin landşaft xüsusiyyətləri, mədəni-tarixi abidələrin zənginliyi burada turizmin perspektiv inkişafı üçün imkanların olduğunu sübut edir. Muxtar Respublikada turizmin inkişafına yardım edən amillərdən biri ölkədəki qədim-tarixi arxeoloji abidələrdir. Turist gəzintiləri zamanı muzeylərlə tanışlıq və bələdçilərin söhbətləri ilə yanaşı, müvafiq buklet və reklam prospektlərinin paylanması turistlərdə Azərbaycanın tarixi barədə daha dolğun təsəvvür yarada

bilər. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra turizmlə məşğul olmaq istəyən təşkilatların sayı artmağa başladı. Lakin maddi-texniki bazanın olmaması ucbatından onlardan yalnız bir neçəsi xarici turistlərin qəbulu ilə məşğul olur. Buna görə də belə təşkilatların əksəriyyəti bir qayda olaraq getmə turizmi ilə məşğul olur. Gedən turistlərin əksəriyyəti üçün «Şoptur» mahiyyətli turlar yaradılır.

Turizmin inkişaf istiqamətlərini təyin etmək və onun əsas iqtisadi göstəricilərini hazırlamaq məqsədilə yaxın gələcəkdə bu sahənin inkişafı üzrə ümumrespublika səviyyəli məqsədli proqram təsdiq olunmalıdır. Kompleksli yeniləşmə xarakteri daşıyacaq bu proqram turizm sahəsində müasir bazar münasibətlərinin və onlara müvafiq dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin daxil edilməsi problemləri stimullaşdırılmalıdır.

Proqramın həyata keçirilməsinin əsas nəticəsi respublikada müasir, texniki cəhətdən hərtərəfli şəkildə təmin edilmiş həm yerli, həm də xarici vətəndaşların tələblərini ödəyən turist xidmətlərinin təmin edilməsidir. Proqramda göstərilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi turizmin maddi bazasının möhkəmlənməsinə, turist marşrutlarının rəngarəngliyinə və coğrafiyasının genişlənməsinə gətirib çıxara bilər. Turizm kompleksinin yaradılması isə öz növbəsində iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına təkan verəcəkdir.

Proqramın həyata keçirilməsi təbii və tarixi – mədəni irs obyektlərinin qoruyub saxlamaq və bərpa etmək imkanı verəcək. Onun sosial səmərəsi isə əhalinin istirahət və sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, mədəni dəyərlərlə tanışlıq, dünya görüşünün genişlənməsinə səbəb olmalıdır. Turizmin genişləndirilməsi ilə respublikanın ayrı-ayrı rayonları və regiondaxili bölgələrin inkişafı səviyyəsində regional fərqləri aradan qaldırmaq mümkün olacaqdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində dünyada nadir halda təsadüf edilən böyük debit və tükənməz ehtiyata malik Darıdağ mərgümüşlü mineral suyu Barjomi tipli Sirab suyu, Yesentuki tipli Nəhəcir suyu və bir sıra

başqa mineral suların yüksək müalicəvi və ümumdünya əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında kurortlar yoxdur. Lakin Naxçıvan, Culfa və Ordubad rayonun dağlıq hissələrində termal və mineral suların, eləcə də münasib iqlim şəraitinin olmasını nəzərə alsaq, bu Muxtar Respublikada kurortlar təşkil etmək üçün imkanlar vardır.

Naxçıvan çayının hövzəsinin landşaftı olduğundan burada kurort kompleksi yaratmaq olar və buranı «kurort zonası» adlandırıla bilərik. Ona görə ki, bura Muxtar Respublikanın mərkəzinə yaxındır. Bu hövzədə Badamlının soyuq və Vayxırın ilıq suları yerləşir. Eyni zamanda bu yerlərdə isti suyun alınması imkanı geoloji cəhətdən əsaslandırılmışdır. Burada həmçinin çoxlu kənd, gözəl meyvə və məhsuldar torpaqlar vardır. Bu kurort zonasında 13 qrup mineral bulaq yerləşmişdir. Bunların 4-ü Naxçıvan, 9-u isə Şahbuz qəsəbələrinə aiddir.

Naxçıvan çayının yuxarıları sıx meşəliklər, mənzərəli dağlarla, 1500 – 1700 metr yüksəklikdə isə alp və subalp çəmənlikləri ilə əhatə olunmuşdur. Burada ilin bütün mövsümlərində iqlim yumşaq və xoş olur, soyuq çeşmələr və karbon qazlı mineral bulaqlar vardır.

Ordubad çayının vadisi öz ətirli meyvə bağları, alp və subalp yaylaları, əlverişli iqlim şəraiti, soyuq çeşmələri ilə nəzəri cəlb edir və bu cür üstünlüklərin olması burada yerli əhəmiyyət kəsb edən kurort salınmasına imkan verir. Ordubad çayı vadisindəki yoddan kurort üçün istifadə etmək olar. Batabat mineral bulağı Naxçıvan şəhərində 65 km-lik məsafədə yerləşir və 2445 metr mütləq hündürlükdədir. Əlverişli iqlim şəraiti və meşə örtüyü bu yerlərdə gözəl iqlim kurortunun təşkilinə şərait yaradır. Təəssüf ki, bu vacib məsələyə fikir verilmir.

Darıdağ müalicə zonası 1976-cı ildə yaradılmışdır. Su müalicəxanası ambulatoriyasında indiyədək 47245 nəfər xəstə şəfa tapmışdır. Buraya Azərbaycandan, Ukraynadan, Moskvadan, Sankt-Peterburqdan, Rusiya

Federasiyasının ayrı-ayrı yerlərindən gələnələr olur. Lakin sağlamlıq-istirahət mərkəzində turistlərə xidmət lazımı səviyyədə deyildir. Zəngin təbiətə malik şorsulu dərəsində rekreantlar necə gəldi müalicə olunurlar. Vannalar işləmədiyindən onlar primitiv hovuzda çimirlər, sonra isə bacardıqları kimi də istirahət edirlər. İstirahət otaqları günlərlə bağlı olur. 270 yerlik mehmanxananın inşası yubadılır. Su kəməri çəkilməyib. Müalicəxanaya gediş-gəliş çətindir. Xüsusi avtobus marşrutu işləmir. Sirab suyunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, 400 çarpayılıq sanatoriya tikilməsi məqsədə müvafiq sayılmışdır. Məsuliyyətsizlik ucbatından sanatoriyanın istifadəyə verilməsi müddəti illərlə uzadılır.

Fauna və flora ilə zəngin olan və Naxçıvan Muxtar Respublikasının gözəl güşələrindən hesab edilən Şahbuz rayonu ərazisinin Batabat sahəsi (Biçənək meşəsi, göllər, Keçəldağ, Salvartı və s.), Şərur rayonu ərazisində Dana qalası, Xanbulağı, Babək rayonu ərazisində Qaraquş sahəsi, Salaxan dərəsi və s. turizm fəaliyyətinə cəlb olunmalıdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası zəngin mineral su sərvətlərilə bərabər Batabat, Dırnıs, Ağdərə və başqa yüksək iqlim stansiyaları ilə də tanılır. Beləliklə, özünəməxsus kontinental dağ iqliminə, müxtəlif meyvələrlə zənginliyinə, qiymətli mineral su bulaqlarına, mənzərəli dağlıq əraziyə malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ümumdünya əhəmiyyətli kurortlar zonasına çevrilməyə layiqdir. Burada yaradılacaq kurortlarda minlərlə zəhmətkeş öz sağlamlığını möhkəmləndirər və bir sıra xəstəliklərdən azad ola bilər. Naxçıvan Muxtar Respublikasında əsrarəngiz landşaft-əzəmətli dağlar, mineral və səfalı bulaqlar burada turizmin inkişafı üçün zəngin təbii rekreasiya amilləridir. Digər tərəfdən Naxçıvanda XII əsrin tarixi memarlıq abidələrindən olan «Möminə Xatun» türbəsi Azərbaycanın xalq qəhrəmanlarının – Koroğlunun, Babəkin, Əbubəkir Əcəminin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin və b. heykəlləri və məqbərələri respublikanın qədim tarixindən söz açır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın ərazisindən kənarda yerləşsə də onun iqtisadi – sosial inkişafı dövlətin diqqətindən kənarda qalmamışdır. Respublika Prezidentinin 2004-2008-ci illər üçün Azərbaycan respublikası regionlarının sosial – iqtisadi inkişafı dövlət proqramında Naxçıvanda da istehsal sahələrinin inkişafı ilə yanaşı turizmin perspektiv inkişafı nəzərdə tutulmuşdur. Bu da təbiidir. Çünki Naxçıvan Muxtar Respublikası zəngin təbii şəraitə malikdir. Zirvəsi qarla örtülü uca dağlardan başlamış sirini biruzə verməyən kəhrizlərə dək turizm baxımlı obyektleri vardır. Digər tərəfdən Naxçıvan tarixi-memarlıq abidələri ilə məşhurdur.

Lakin Naxçıvanda turizmin müasir səviyyəsinin şərhindən aydın olur ki, bu gözəl imkanlardan turizmdə hələ lazımı səviyyədə istifadə olunmur. Turizm baxımlı obyektler Milli sərvət kimi qorunsa da, bu sərvətlərə tamaşa etməyə gələnler azdır. Çünki Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ucbatından blokadada qalan Naxçıvan Muxtar Respublikasına Avropa ölkələrindən gələnlerin sayı çox azdır. Hazırda Naxçıvan şəhəri İran və Türkiyə Respublikalarından əsasən ticarət məqsədilə (şoptur) Azərbaycana gələnler üçün tranzit nəqliyyat qovşağı rolunu oynayır.

2.7. Şirvan turizm bölgəsi

Şirvan turizm bölgəsi Azərbaycanın Bakı-Abşeron və Şəki-Zaqatala turizm bölgələri arasında yerləşir. Bakı- Balakən turizm marşrutu bu bölgədən keçir. Bölgənin Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərq yamaclarında yerləşməsi, təbiətinin füsunkarlığı, turizmin inkişafı üçün əlverişlidir. Turizm ixtisaslaşması-istirahət, idman, dərkətmək istiqamətindədir.

XVI əsrə qədər bu ərazidə Azərbaycanın ən sənəballı dövlətlərindən biri – paytaxtı Şamaxı şəhərində yerləşən Şirvanşahlar dövləti mövcud olmuşdur. Azərbaycanın tarixində orta əsrlər dövründə Şirvanşahlar dövləti çox böyük rol oynamışdır. Şamaxı rayonu, Şirvanın özəyi sayılır. Rayonun mərkəzi Şamaxı şəhəri hələ VI əsrdə Şirvanşahlar feodal dövlətinin əsas şəhəri idi. Burada aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş tikililərin qalıqları

və tapılan əşyalar göstərir ki, hələ 2500-3000 il əvvəl həmin ərazidə şəhər mövcud olmuşdur. Qədim yunan tarixçisi Ptolomey Qafqaz Albaniyasının şəhərləri arasında Şamaxının da adını çəkir. Şamaxının bağları və ipək parçaları qədimdən məşhurdur. Burada müxtəlif sənət növləri geniş yayılmışdır. Misdən döyülmüş naxışlı məmulatlar, yüksək bədii keyfiyyətlərə malik bəzək əşyaları və ev ləvazimatı çox ustalıqla hazırlanırdı.

Şamaxı torpaqlarının təbii şəraiti çox qədimdən insanları cəlb edirdi. Bu rayonun özünəməxsus təbiəti, mülayim iqlimi, mineral bulaqları ona xüsusi gözəllik bəxş edir. Burada havalar nə çox şaxtalı, nə də çox qızmar olur. Uca dağlar qoynundakı palıd, fıstıq və vələs meşələri, gözoşşayan yaşıl çəmənliklər və kol bitkiləri yazdan payıza qədər burada ecazkar bir mənzərə yaradır. Dağlıq ərazidə yayda azacıq isti, qışda isə mülayim iqlim şəraiti müşahidə olunur. Burada ildə 40-80 gün qar yağır. Qarın orta qalınlığı 30-50 sm-dir. Bu diyar yayda da, qışda da turizm həvəskarlarını və istirahət edənləri cəlb edir. Alpinistlərin çox xoşladığı Babadağ zirvəsi də Şamaxı rayonunun ərazisindədir. Qaraça, Vəlvələçay və Girdmançay öz mənbəyini Babadağdan götürür.

Şamaxı şəhərindən 12 km şimal-şərqdə dəniz səviyyəsindən 1400 m yüksəklikdə yerləşən Pirqulu qəsəbəsində N.Tusi adına astrofizika rəsədxanası fəaliyyət göstərir. Pirquluda qışda dağ-xizək idmanı ilə məşğul olmaq, yayda isə at belində maraqlı gəzintiyə çıxmaq mümkündür. El arasında «Qırx bulaq» deyilən saf Sulu bulaqları ilə məşhur olan mənzərəli yer də çox məşhurdur. Buranın gözəl təbiətini mühafizə etmək üçün sahəsi 1521 ha olan Pirqulu qoruğu yaradılmışdır. Şamaxı yolunun düzənliyə çıxdığı hissəsində yerləşən kiçik Cəngi qəsəbəsində turistlər məşhur Şirvan, Qobustan, Şamaxı, İsrafil, Ərciman xalçalarını toxuyan mahir ustalarla tanış da ola bilərlər. Şamaxıdan 10 km aralıda Pirsaat çayının sağ sahilində dəniz səviyyəsindən 850 m yüksəklikdə Çuxuryurd adlı böyük bir qəsəbə yerləşir. Çuxuryurdun meyvə və tərəvəzi məşhurdur. Qəsəbənin ətrafındakı təpələrdən Babadağ, Tufandağ və

Bazardüzü dağları aydın görünür. Çuxuryurddan 3 km şimal-qərbdə yerləşən Cəngi meşəsi dağ turizm həvəskarlarını çoxdan özünə cəlb edir. Bura palıd və vələs meşələrinin arasında cır alma, armud, alça, qoz, fındıq və zoğal ağaclarına da rast gəlmək olar.

Zəngin təbiətə malik olan Şamaxı rayonunun həm də qədim tarixi vardır. Şamaxının tarixi çoxsaylı arxeoloji və memarlıq abidələrilə təmsil edilir. Qoşa minarəli Cümə məscidi, Şahi Xəndan məqbərəsi, Pirmərdəkan məqbərəsi, Kələxanı kəndindəki İmamzadə piri, XVI əsrə aid 8 məqbərədən ibarət kompleks, Gülüstan qalasının xarabalıqları və s. XIV əsrdə tikilmiş yeraltı hamamı olan karvansara kompleksi də böyük marağa səbəb olur. Çuxuryurddan 9 km aralıda Qalafuqurt adlı dağ kəndi yerləşir. Bu kəndin ətrafında sanki sal qayaya bitişik olan əfsanəvi Qalafuqurt istehkamının (XV-XVI əsrlər) xarabalıqları qalmışdır. Qaladan Şirvanşah Şahrux farsların hücumundan müdafiə olunmaq üçün istifadə etmişdir. Qalanın içərisində şahın sarayı vardır. Qala mükəmməl su təchizatı sisteminə malik idi. Gülüstan qalasının xarabalıqları Şamaxının yaxınlığındadır. Şirvan hökmdarlarından biri Mustafa xanın sarayının qala divarlarının qalıqları Tif dağında ucalır Şirvan xanlarının uyuduğu 7 kümbəz məqbərəsi yaxşı vəziyyətdə qalmışdır. Ən qədim abidələrdən biri də Xınıslı kəndində daşdan yonulmuş qadın heykəlidir. Üç rayonun (Şamaxı, Dəvəçi, Quba) qovuşduğu yerdə meşəli dağın zirvəsində qədim Şərgah şəhərinin xarabalıqları var.

Şirvanda yerləşən Ağsu şəhəri Şamaxıdan 37 km aralıda Ağsu çayının sahilində yerləşir. Ağsuya gedən yol məşhur Ağsu aşırımından keçir. Uzunluğu 14 km olan bu aşırımın ən uca yeri dəniz səviyyəsindən 900 m yüksəklikdə yerləşir. Aydın havada buradan ətrafa tamaşa edəndə Şirvan vadisinə gözəl mənzərə açılır. Bu yerlərin ucu-bucağı görünməyən əzəmətli mənzərə turistləri heyran edir.

Vaxtilə Ağsudən 4 km aralıda Yeni Şamaxı adlı yaşayış yeri mövcud olmuşdur. 1734-cü ildə Nadir Şah Şamaxını yerlə yeksan edəndən sonra

salamat qalmış şəhər sakinlərinin həmin yerə köçürülməsini əmr etmişdir. Həmin şəhərin xarabalıqlarını yerli sakinlər Xaraba şəhər adlandırmışlar. Ağsu şəhərindən 3 km aralıda yerləşən Şeyx Dursun məqbərəsi 1382-ci ildə ucaldılmışdır. Şəhərdən bir qədər cənub-qərbdə Ağ günbəz məqbərəsi, Ağsunun şərqində XVIII əsrə aid xarabalıqlar, Gürcüvan kəndində isə Qız Qalası turistlər üçün maraqlı obyekt sayılır.

Şirvan düzünün şimalında, Böyük Qafqaz sıra dağlarının ətəklərində yerləşən Göyçay rayonunun ərazisi iki hissəyə, dağlıq və düzənliyə ayrılır. Göyçay çayı və Yuxarı Şirvan kanalı rayonu ərazisindən keçir. Göyçay rayonunun bəzəyi sayılan 199 çinar ağacı hökumətin qərarına əsasən tarixi abidələr kimi qorunur. Hər birinin yaşı 170 ildən çox olan bu ağacların diametri 110 sm, hündürlüyü isə 25 metrə çatır. Cəyirli kəndində yaşı 400 ildən yuxarı olan iki çinar ağacı var. Bığır kəndində isə yaşı 500 ildən çox olan palıd ağacı var. Rayonun Ərəbcəyirli, Qarabağlar və İncə kəndlərinin yaxınlığında bizim eramızdan əvvəl II əsrdə yaşamış insanların məskənləri aşkar edilmişdir. Rayon mərkəzindən 9 km aralıda yerləşən Ərəbcəyirli kəndində XII-XIV əsrlərə aid Surxay gülləsi, Alpoud kəndində isə XIX əsrə aid Hacı Cəlil məscidi salamat qalmışdır. XIX əsrlə tikilmiş yeraltı hamam abidə kompleksi memarlıq sənəkarlığı baxımından başqa abidələrdən seçilir. Hamamın çirkab sularının hansı yolla hara axıldığı hələ də sirr olaraq qalır. Rayonun mərkəzi Göyçay şəhərində fəaliyyət göstərən diyarşünaslıq muzeyində nümayiş etdirilən eksponatlar arasında arxeoloqlar tərəfindən qədim insan məskənlərinin yerində aşkar edilmiş bəzək əşyaları, silahlar və qab-qacaq da var.

Azərbaycanın ən səfalı guşələrindən biri olan İsmayilli rayonu Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamaclarında dağlar və meşələr əhatəsində yaşıllığa qərb olunmuşdur. Əsasən dağlıq relyefə malik olan bu rayonun ən uca nöqtəsi Babadağdır (3629 m).

İsmayilli rayonunun təbiəti, dağ çayları, meşələr, qayalar, təbii və süni göllər, şlalələr, zəngin heyvanat və bitki aləmi burada olmuş hər kəsin

qəlbində xoş təsuratlar oyadır. Azərbaycanda mövcud olan 9 iqlim tipindən 3-ü İsmayilli rayonunda təmsil edilmişdir. Aran ərazidə iqlim isti və mülayim, dağlarda isə soyuqdur. Yanvar ayında orta temperatur 0,5 dərəcə C, iyul ayında isə + 23 dərəcə C təşkil edir. Rayonda şlalələr çoxdur. Qalacıq kəndinin yaxınlığındakı şlalənin 30 m, İstisu kəndinin yaxınlığındakı şlalənin 25 m hündürlüyü var. Babadağ yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 3400-3500 metr yüksəklikdə, bir-birilə yanaşı yerləşən üç təbii göl, eləcə də Kürdmaşı və Aşıqbayramlı kəndlərinin yaxınlığındakı 2 süni göl bu rayonun inciləridir. Balıq ovu həvəskarları həmin göllərdə balıq tutmaq imkanından istifadə edə bilər.

İsmayilli rayonunda xalq sənəti ənənələri çox güclüdür. Qalacıq, Təzəkənd və başqa kəndlərdə hələ də xalçaçılıqla məşğul olurlar. Adı YII əsrdən məlum olan Girdimançay sahilində dəniz səviyyəsindən 1200 metr yüksəklikdə yerləşən Lahıc kəndi xüsusilə məşhurdur. Dağlar qoynunda salınmış bu kiçik şəhər Azərbaycanın ən məşhur sənətkarlıq mərkəzlərindəndir. Burada misdən döymə üsulu ilə hazırlanan silahlar bütün Qafqazda çox həvəslə alınır. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq öz əcdadlarının işlərini davam etdirən yerli sənətkarlar- misgərlər, sərvaclar, döymə işi ustaları, dulusçular, dəmirçilər, papaqçılar az deyildir. Lahıc və Basqal kəndlərində tarixi-mədəniyyət qoruqları yaradılmışdır. Buradakı tarixi abidələr mühafizə olunur. Basqal kəndində XYII əsrə əid məscid və hamam, Lahıc kəndində isə Bədöyn məscidi, Zəvəro məscidi (1791-ci il), Ağgöl məscidi və Zəvəro bulağı mühafizə olunur. Rayonun başqa yerlərində də çoxsaylı qədim abidələr var. Xanagah kəndindəki Qız qalası (YII əsr), Sulut kəndində adına rəvayətlər qoşulmuş Tıldağ qalası (XYIII əsr) bu cür abidələrdəndir. Qalacıq kəndinin yaxınlığında Qasımخان qalasının qalıqları var. Girdimançayın sol sahilində , dağın ilkin orta əsrlər dövrünə Aid başqa bir qalanın xarabalıqları qalır. Bu qalanın tikilməsi Qafqaz Albaniyası hökmdarı Cavanşirin adı ilə bağlıdır. Xankəndində Xan qalası salamat qalmışdır.

Rayonun bir sıra kəndlərində qədim məscidlər, hamalar və başqa tiklilər var. Ümumrespublika dağ turist marşrutları sayılan İsmayilli-Lahıc-Babadağ-Quba, İsmayilli-Lahıc-Şamaxı, İsmayilli-Qalacıq-Qəbələ marşrutları bu rayonun ərazisindən keçir. Yerli marşrutlar da məşhurdur:İsmayilli- Lahıc, İsmayilli-Basqal-Xankəndi-Sulut,İsmayilli-Talistan-Cavanşir qalası, İsmayilli-Qalacıq-Qasımخان qalası, İsmayilli-Qalagah-Mollaisaqlı. Şirvan düzündə yerləşən Kürdəmir rayonu Kür çayının sol sahili boyunca uzanır. Subtropik iqlimə malik olan bu rayonda yay fəslı çox isti keçir. Kürdəmir rayonu məşhur «Şirvanşah» üzüm növünün vətəni sayılır. Kürün sahilində, rayon mərkəzindən 26 km məsafədə yerləşən Mollakənd kəndindəki «Şəfqət» sanatoriyası Carlıt deyilən yerdə çıxan istisu bazasında işləyir.Eyni vaxtda 50 nəfərə xidmət edən bu sanatoriyada dincələnlər üçün üzgüçülük hovuzu da tikilmişdir. Kürdəmir rayonunda qədim xalq sənəti xalçaçılığın ənənələri var. Yerli sənətkarların toxuduqları «Silyan» xalçaları çoxdan məşhurdur.

Ucar rayonu Şirvan düzündə, dəniz səviyyəsindən aşağıda yerləşir. Burada yarımsəhra və quru çöl üçün səciyyəvi olan iqlim müşahidə olunur. Yay ı çox isti keçir. Göyçay və Türyan çayları bu rayonun ərazisindən axır.

Bakı-Tbilisi dəmir yolu və Bakı-Qazax avtomagistralı bu rayonun ərazisindən şərqdən-qərbə doğru keçir. Yuxarı Şilyan kəndində xalçaçılıq sənəti də qorunub saxlanılmışdır.Rayonun inzibati mərkəzi Ucar şəhəridir.

Zərdab rayonu düzənlik ərazidə yerləşir, iqlimi quraqlıq və istidir. Kür və Qarasu çayları bu rayonun ərazisindən keçir. Ağdaş rayonunun ərazisi Şirvan düzənliyinin şimal-qərb silsiləsini tutur. Rayon ərazisində salamat qalmış tarixi abidələrdən XVII əsrə aid karvansaranı və rayon mərkəzindən şərq tərəfdə 30 km aralıqda Ərəb və Kulək kəndləri arasında yerləşən XVIII əsrə aid Surxay qalasının qalıqlarını göstərmək olar.

2.8.Qarabağ turizm bölgəsi

Zəngin kurort ehtiyatlarına müxtəlif tərkibli mineral bulaqlarına, «dağ» kurortları üçün əlverişli iqlim şəraiti, təmiz və şəffaf havası, gözəl dağ

mənzərələri, müxtəlif relyef formaları, zəngin bitki örtüyü və heyvanat aləminə görə Qarabağ rayonu kurort turizminin inkişafı üçün əlverişlidir.

İqlimin xarakter xüsusiyyətlərinin yaranmasında dəniz səviyyəsindən 2000-3000 m yüksəkliklərə qalxdıqca dağlıq rayona məxsus hava şəraiti dəyişkənliyi ilə fərqlənir. Bölgədə yay aylarında ən isti günlərdə belə insanların istirahəti üçün komfort iqlim müşahidə olunur. Qış aylarında temperaturun 0⁰-dən aşağı keçən mülayim şaxtılı günlərdə açıq günəşli sakit-qarlı hava şəraitdə gəzinti təşkili, qış idmanının bir sıra növlərini inkişaf etdirmək və hətta helioterapiya üçün əlverişlidir. Dağ-çəmən landşaftı üstünlük təşkil edən Laçın-Minkənd və onun ətrafında ən yaxşı iqlim-balneoloji kurortu inkişaf etdirmək mümkündür.

Komfort və sərin hava şəraiti ilə bərabər bu bölgə özünün gözəl mənzərəli subalp və alp çəmənlikləri, sıra dağları, sərin bulaqları ilə məşhurdur. Zonanın iqlim və balneoloji imkanlarının çox olmasına baxmayaraq, mütəşəkkil müalicə tədbirləri balneo-iqlim kurortu kimi inkişaf etdirilə bilən İsti su kurortudur. Hündürlük amili İstisuyun nadir tərkibli mineral sularından balneoloji məqsədlər üçün daha geniş miqyasda istifadə etməyi xeyli məhdudlaşdırır. Lakin, İstisu kurortunun 600-700m aşağıda Kəlbəcərdə iqlim balneoloji kurort yaradılması üçün təbii imkanlar vardır.

Şuşa-zəngin kurort ehtiyatlarına, müxtəlif tərkibli mineral bulaqlarına, dağ kurortları üçün əlverişli iqlim şəraitinə, təmiz və şəffaf havasına, gözəl dağ mənzərələrinə, müxtəlif relyef formalarına, zəngin bitki örtüyü heyvanat aləminə görə digər bölgələrdən fərqlənir.

Xocavənd rayonunda 900 m hündürlükdə yerləşən və turistləri cəlb edən Azıx mağarası ən böyük Karst mənşəli mağaradır. Azıx mağarası Azərbaycanda insanın 1 milyon il əvvəl yaşadığını təsdiqləyir. Gələcəkdə bu bölgələrə turlar təşkil olunması məqsədəuyğun olardı.

Xocavənd ərazisində yerləşən Amaras monastr kompleksi Qafqaz Albaniyasının Azərbaycanın xristian memarlığının dəyərli abidələrindən sayılır. Ermənilər rayon ərazisində XVII əsrə aid olan türbələr Azərbaycan

tarixi abidələri dağdır, Alban kilsələrini erməni kilsələri kimi qələmə verirlər. Kəlbəcər rayonu Murovdağ silsiləsinin, Qamışdağ və Dəlidağ zirvələrinin ətəklərində yerləşir. Kəlbəcərin səfəli dağ havası mineral, termal mənşəli istisu bulaqları kurort-müalicə ocaqlarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Kəlbəcərin səma altında tarixi muzey sayılan at və qoç abidələri orta əsrlər memarlığının incilərindən sayılır. Kəlbəcərin işğalı zamanı bu abidələrin əksəriyyəti dağıdılmışdır.

Şuşa şəhəri 1750-ci ildə Pənah xanın göstərişi ilə yüksək dağlıq ərazidə (dəniz səviyyəsindən 1800 m yüksəklikdə) tikilmiş qalanın yerində salınmışdır, Şuşa uzun illər Qarabağ xanlığının paytaxtı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının inzibati rayonlarından biri olan Şuşa 1930-cu ildə təşkil edilmişdir. Ən yüksək zirvəsi Böyük Kirs dağdır. Mineral su bulaqları Turş su, Şirlan, Şuşa rayonunun ən iri yaşayış məntəqələri Malibəyli və Daşaltı kəndləridir. Turizm baxımından Şuşa həm də dağ-iqlim kurortudur. Saf dağ havası Turş su mineral suyu, İsa bulağı, Səninə bulağı, Saxsı bulaq, Qırx bulaq, Yüz bulaq və s. Şuşada istirahətin və sanatoriya kurort müalicəsinin təşkili üçün əlverişli səfəli yerdir. Şuşada XVIII əsrə aid çoxlu tarixi memarlıq abidələri var idi. Onların arasında «Gəncə darvazası» və qala divarları (1754) İbrahim Xəlil xanın və onun qızı Qara Böyükxanımın, Qarabağ Xanlarının imarəti, şairə Xurşudbanu Natavanın evi, iki imarəti, Gövhərağa məscidi, (1768-1769) Hacıqulular sarayı, karvansara, qala qüllələri, qədim şirinsu, «Şərq hamamı», istedadlı şair və rəssam Mirmöhşün Nəvvabın (1833-1918) evi xüsusilə seçilir. XVIII əsrin ikinci yarısına aid olan memarlıq abidələrindən «Qara Böyükxanımın qəsri», «İbrahim Xəlil xanın qəsri», «Mehmandarovlar mülki», «Xan sarayı», Əsəd bəyin mülki, Yuxarı Gövhər Ağa məscidi, «Saatlı məscidi qədim məscidlərdən XVIII əsrə aid Hacı Yusifli Mamayı məscidi «Əsgəran qalası» və s. memarlıq əsərləri erməni işğalçıları tərəfindən özünküləşdirilmişdir. Laçın rayonu respublikada coğrafi mövqeyinə,

təbii sərvətlərinə, qədim tarixinə və zəngin memarlıq abidələrinə, turizim rekreasiya ehtiyatlarının bolluğuna görə tanınmış guşələrdən biridir.

Laçın rayonunda təbiət abidələrindən olan Zabux kəndi yaxınlığında qayaaltı abidələr, XVI əsrə aid Xallanlı, Sümüklü qəbristanlığı qədim yaşayış yerlərinin olduğunu sübut edir. Laçın rayon ərazisində Həkəri çayının qolu Dəyirmanyanı suyunun sahilində yerləşən Malkələf kəndində XVII əsrə aid xəlifə türbəsi, sınıq körpü Hosaz kəndində V əsrə aid tarixi memarlıq məbəd, Hüsülü kəndində XIV əsrə aid Sultan Əhməd sarayı, XVI əsrə aid körpü 1761-ci ilə aid Həmzə Sultan sarayı memarlıq saray abidəsi işğala qədər turizm-rekreasiya ehtiyatları kimi qorunub saxlanılırdı. Cicimli kəndində dəmir dövrünə aid «Qız qəbri» kurqanı, orta əsrlərə aid olan çobandaş, tarixi-memarlıq abidələrindən XI – XIV əsrlərə aid olan Məlikəjdər türbəsi, Sultan Baba və Şeyx Əhməd türbəsi, XV – XVIII əsrlərə aid türbələr qədim tarixi – memarlıq abidələrindəndir. Seyidlər kəndində XVII əsrə aid bulaq, gözəl üslubda tikilmiş əzəmətli Birtağlı körpü ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Dəmir dövrünə aid Abdallar kənd ərazisində Həkəri çayı üzərində körpü (XVIII əsr), Daş qutu, Kosalar kənd ərazisində Ağoğlan qəsri (IX əsr), Soltanlar kənd ərazisində Həmzə Soltan sarayı, 1761-ci il Soltan Əhməd sarayı, Əhmədli kənd ərazisində XVII əsrə aid məbəd, Hocaz kənd ərazisində Mağara məbəd, Malxələf kənd ərazisində Xəlifə türbəsi XVII əsrə aid sınıq körpü, Govur qalası, dəmir dövrü əhatə edən Rizvan meşəsində kurqanlar, Qarasaqqal türbə, Piçəniş, Qorsudakı qədim məbədlərə turlar təşkil olunmuşdu. Hal-hazırda rayonun tarixi memarlıq abidələri erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılmışdır.

Qədim aran şəhəri olan Bərdədə ötən əsrlərə aid bir neçə abidə qorunub saxlanılmışdır. Onların arasında «Axsadan baba» türbəsi (XIV əsr), səkkizgüşəli məqbərə (XIV əsr) qala və İmamzadə məscidini (XVIII əsr)

göstərmək olar. Qarabağ düzənliyində Ayrıca adlı yerdə köçəri quşların mühafizəsi üçün nəzərdə tutulmuş Ağgöl qoruğu yerləşir.

Aran Qarabağın böyük şəhərlərindən olan Ağdamda qədim abidələrdən Xanoğlan məqbərəsi (XVII əsr), Qarabağ xanı imarəti və məqbərəsi (XVII əsr), həmçinin məscid (XVIII əsr), Kəngərli kəndində türbə (XIV əsr), Xaçintürbəli kəndində Qutlu Musa oğlu türbəsi, Papravənd kəndində iki türbə və məscid (XVIII əsr), Ağdam şəhərindən 10 km qərbdə Şahbulaq adlanan yerdə karvansara və qüllə (XVIII əsr) turistləri maraqlandıran yerlərdir. Gülablı dağının mənzərəli yamacında, meşəlik ərazidə istirahət zonası yaradılmışdır. Şahbulaqda eyni adlı tur baza səyahəti sevənlərə xidmət göstərirdi. Cəbrayıl rayonu zəngin turizm rekreasiya ehtiyatlarına və landşafta malik Qarabağın cənnət guşələrindəndir. Rayon ərazisindəki memarlıq abidələri içərisində Xudafərin körpüləri beynəlxalq əhəmiyyətinə görə məşhurdur. Körpü memarlıq üslubuna görə XII əsrin abidəsi sayılır. Xudafərin körpüsü tarixi hadisələrlə ətrafdakı gözəl landşaftla vəhdəd təşkil etdiyinə görə turizm baxımından dəyərli abidələrdəndir. Körpü Qumluq kəndi ərazisindədir və XI-XII əsrlərə aiddir.

Xələfli kəndində Dirvədağ dağdakı XII-XIII əsrlərə aid Qız qalası, Xubyarlı kəndində Səkkizgüşəli XVII əsrə aid türbə, Dağ Tumas XIV əsrə aid dairəvi türbə turistlərin marağına səbəb olan tarixi memarlıq abidələrindəndir.

Fizuli rayonu ərazisində qədim dövr abidələrinin qalıqları orta əsr türbələri, məscidlər, karvansara və digər abidələr qalmışdır. Mirəli türbəsi, Qarğabazar karvansarası tarixi- bədii əhəmiyyətinə görə dəyərli abidələrdir. Turistləri maraqlandıran digər tarixi memarlıq abidələrindən oturaq əkinçilik dövrü ilə bağlı (VI-V minilliklər) təbii abidə qədim yaşayış məskənidir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində tunc dövründən qalan saxsı qablar aşkar olunmuşdur. Qarğabazar karvansara (XVII əsr) yonulmuş daşdan tikilmiş, Azərbaycan mülki memarlığının yolüstü karvansara tipinin çox dəyərli nümunəsidir.

Qubadlı Ermənistanla sərhəddə Topadağ və Pirdağın ətəklərində Həkəri və Bazarçayın sahillərində yerləşir. Rayon ərazisində açıq təbiət qoynundakı tarix - diyarşünaslıq muzeyində qoç abidələri, Muradxanlı kəndində «Qalalı Qalası (V əsr). Yazı düzündəki Cavanşir türbəsi, Laləzar Hacıbədəl körpüləri Azərbaycan memarlığında önəmli yer tutur.

Zəngilan rayonu ərazisində müxtəlif tipli memarlıq abidələri məscidlər, türbələr, körpülər qalmışdır.

Tərtər rayonu ərazisində çoxlu sayda arxeoloji- obyektlər qədim yaşayış məskənləri, tarixi- memarlıq abidələri, XII əsrə aid «Ürək məbədi» üç körpə monastırı, Tərtər çayı üzərində bir tağlı körpü (XII-XIII əsr) tarixi abidələrdəndir.

İşğal olunmuş regionda müxtəlif təbiət abidələri, nadir bitki və heyvan növləri yayılmışdır. Kiçik Qafqazın dağlıq zonası Azərbaycanın böyük meşə rayonudur.

Təbii landşaftı, nadir bitki və heyvanlar aləmini mühafizə etmək məqsədilə Kiçik Qafqazda bir sıra yasaqlıq və qoruqlar yaradılmışdır. Bunlardan Bəsitçay qoruğunu, Laçın yasaqlığını və s. göstərmək olar. Bəsitçay qoruğu Azərbaycanın cənub qərbində işğal olunan Zəngilan rayonu ərazisində, Bəsitçay dərəsində 1974-ci ildə yaradılmışdır. Burada qorunan obyekt şərq çinarıdır. Çay boyu çinar meşəliyi 12 km məsafədə yerləşir və «Qırmızı kitaba» daxil edilmişdir.

Ermənistan təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş keçmiş DQMV ərazisində qalmış və ətraf rayonlarda dağılmış yaşayış evləri, ticarət və xidmət obyektləri hal – hazırda yararsız vəziyyətə salınmışdır.

İşğal olunmuş rayonlarda əhaliyə məxsus olan yaşayış evləri, ticarət və iaşə müəssisələri, mehmanxanalar, sosial xidmət obyektləri kurort turizmi inkişaf etdirmək üçün mineral bulaqlar, təbii mədəni, tarixi memarlıq abidələri erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılmış, məhv edilmişdir.

Qarabağ bölgəsindəki mineral suları qablaşdıran müəssisələr kommunikasiya obyektləri, avtomobil və dəmir yolları dağıdılmışdır.

Şuşa, Kəlbəcər, Ağdam, Laçın, Cəbrayıl, Fizuli rayonları ərazisindəki dövlət qoruqları, yasaqlıqlar, nadir təbiət abidələri, sanatoriya kurort mərkəzləri, balneoloji – kurort müalicə mərkəzləri dağıdılmış, təsərrüfata böyük ziyan dəymişdir.

Qarabağ bölgəsində yararlı mineral bulaqları, təmiz dağ havası əlverişli iqlim zəngin tarixi – memarlıq abidələrinin olması gələcəkdə turizmin inkişafı üçün əhəmiyyətli ola bilərdi və dövlət büdcəsinə gəlir gətirən sahələrindən birinə çevrilə bilərdi.

İşğal olunmuş ərazilərdə təhsil müəssisələri orta - ixtisas məktəbləri, tibbi müəssisələr, xəstəxanalar, mədəniyyət və istirahət parkları, tarixi diyarşünaslıq muzeyləri, dünya əhəmiyyətli muzey əşyaları, incəsənət və rəssamlıq mədəniyyətləri dağıdılmışdır.

Şuşa şəhəri Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinin beşiyi, dahi musiqişünasların, şairlərin vətəni olmuşdur. Onların yaşadıkları ev muzeyləri, tarixi memarlıq abidələri, istirahət zonaları, Xocalı rayonunda Azərbaycanın qədim tarixə malik məskənləri, təsərrüfat sahələri, qədim tarixi abidələri yerlə yeksan edilmiş, əhalisi soyqırırma məruz qalmışdır.

Ümumiyyətlə, Qarabağ bölgəsində təsərrüfat sahələri, geniş infraqurultura aid olan mehmanxanalar, nəqliyyat şəbəkəsi, turizm üçün əlverişli olan ərazilər təmamilə dağıdılmışdır. Ümid edirik ki, işğal altında olan torpaqlarımız azad edildikdən sonra, həmin ərazilərə turistləri daha çox cəlb etmək imkanı olacaqdır.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı qarşısında əngəllikləri arandan qaldırmaq məqsədilə aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Turizmin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;
2. Respublikanın təbii və tarixi-mədəni rekreasiya sərvətlərindən turizm məqsədləri üçün daha səmərəli istifadə edilməsi;
3. Erməni işğalı altında olan torpaqların azad edilməsi və həmin bölgələrdə kurort-istirahət fəaliyyətinə yenidən başlanılması;
4. Kurort-istirahət yerlərindən düzgün istifadə olunması və bu sahədə bələdiyyələrin funksiyalarının gücləndirilməsi
5. Qış turizmi və istirahətin təşkilində mövcud təbii şərait və imkanlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi;
6. Dağ turizminin yaradılmasında yerli imkanların nəzərə alınması (istirahət üçün əlverişli vaxtın seçilməsi, bu sahə üçün peşəkar kadrların hazırlanması, dağlıq ərazilərdə ekoloji tarazlığın saxlanılması və s);
7. Dağ turizm komplekslərinin yaradılmasında yerli iş adamları ilə yanaşı xarici investorların cəlb olunması;
8. Turizm təhsilinin təkmilləşdirilməsi və peşəkar turizm təhsilinə prinsipcə yenidən yanaşmanın zəruriliyi. Bunun dövlət təhsil orqanları və turizm sənaye müəssisələrinin qarşılıqlı əlaqə mexanizmini işləmədən həyata keçirilməsinin mümkün olmaması;
9. Turizm sənayesi tələbatının və dünya təcrübəsinin öyrənilməsi əsasında turist peşələri və ixtisaslaşmaların siyahısının təsdiq edilməsi. Yalnız bu zəmində və müvafiq sahələr tərəfindən

bəyənildikdən sonra Dövlət tərəfindən yeni təhsil standartının qəbul etməsi;

10. Hökumətin turizmə sərmayə qoyuluşunda dəstəyinin qazanılması (xarici, yerli və müştərək istiqamətlərdə);
11. İnvestisiya siyasətinin fəallaşdırılması zəruriliyi və bu istiqamətdə respublikanın qanunverici və icra aparatı, maliyyə orqanları, kommersiya strukturlarının birlikdə fəaliyyəti. Bu məqsədlə müxtəlif üsullardan istifadə olunması, o cümlədən investorun hüquqlarını qoruyan normativ hüquqi sənədlərin işlənilməsi;
12. Müvafiq strukturların turizmə iqtisadi yardımını, turist yollayışlarına əlavə gəlir vergisinin azaldılması və ya ləğv edilməsi, mehmanxana xidmətində verginin 3-5 il müddətinə müvəqqəti olaraq aşağı salınması, turist qəbul edən yerləşmə müəssisələri tərəfindən istifadə olunan torpaq və ya su sərvətləri üçün vergiləri azaltmaq barədə respublika hökuməti qarşısında təklif irəli sürülməsi zəruriliyi. Əks halda turist yollayışlarının və yerləşmə müəssisələrində qiymətlərin yüksək olması tələbatın aşağı düşməsinə, xidmətin realizə həcmnin azalmasına, nəticədə isə turizmdən daxil olan ümumi gəlir vergisinin azalmasına səbəb olur. Bu məsələnin həllinin daxili turizmin inkişafına dövlətin əsas yardımlarından biri olması;
13. Servis çox aşağı səviyyədə olduğundan (suyun, istiliyin, müntəzəm elektrik işığının, rahat yolların, suvenir mağazaları şəbəkəsinin olamaması, valyuta dəyişən məntəqələrin dəqiq işləməməsi, kredit-valyuta kartları ilə ödəmənin qeyri-mümkünlüyü və s) əcnəbi turistlər respublikanın digər şəhərlərinə marşrutlardan imtina edir. Bu məqsədlə yerlədə infrastrukturun yaradılmasının zəruriliyi;

14. Daxili turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə turist marşrutları sxeminin yenidən işlənməsi, yeni məzmunlu turların hazırlanması;
15. Turizmin inkişaf sxeminin reallaşdırılması və yeni obyektlərin bu sxemə uyğun tikilməsi;
16. Dövlət miqyaslı Məqsədli Turizm Proqramının reallaşdırılması;
17. Azərbaycanın regionlarının (Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Lənkəran) zəngin turizm-rekreasiya potensialının kənd turizminin inkişafı üçün zəruri sayılması

Bu və ya digər maneələrin aradan qaldırılması yaxın gələcəkdə Azərbaycanın turizm sektorunun beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyasına imkan yarada bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial – iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004 –2008–ci illər). «Respublika» qəzeti, 13 fevral, 2004 – cü il.
2. Azərbaycanda turizm strategiyasının inkişafı üçün texniki yardım. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Bakı, 2006
3. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin 2006-cı il üçün hesabatı.
4. Azərbaycanda turizm. Statistik məcmuə. «Səda». 2008.
5. Ağakərimov M.M. Otel. «R.N.Novruz - 94», 2008
6. Babayev İ.A., Əhmədov Q.M. Qəbələ. Bakı, «Elm», 1981, 67 s.
7. Əyyubov Ə. C. Azərbaycan SSR - in kurort və istirahət yerlərinin iqlimi. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987
8. Məmmədov C.A., Bilalov B.Ə. Azərbaycanda gəlmə turizmi və onun inkişaf yolları. Bakı, «Mütərcim», 2004.
9. Museyibov M.A. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. Bakı, «Maarif», 1998.
10. Nadirov F. T. , Qəhrəmanov M.K. Kənd yaşıl turizmi. Bakı, «Adiloğlu» , 2004.
11. Nazim Tapdıqoğlu. Laçın rayonu və onun toponimiyası. Bakı, «Araz», 2005.
12. Rəhimov S.H. Azərbaycanda turizmin inkişaf tarixi. Azərbaycan turizm yenilikləri (ATN) , №7-12, 2007, №1, 2008.
13. Soltanova H.B., Ağakərimov M.M., Babazadə S.İ. Mehmanxana təsərrüfatı. Bakı, «Parni iz Baku», 2005.
14. Soltanova H.B., Hüseynova Ş.H. Turizmin əsasları. Bakı, «Mütərcim», 2007.
15. İmrani Z. T. Gəncə – Qazax iqtisadi rayonunda nəqliyyatın ərazi təşkili. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. XIII cild. Bakı – 2008. səh.414 – 418.

16. eynalova K. . Gəncə – Qazax və Aran iqtisadi rayonlarında iqlim və rekreasiya sərvətlərinin qiymətləndirilməsi və istifadəsinin müqayisəli səciyyəsi. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. XII cild. 4 Bakı – 2008. səh. 435 – 441.
17. eynalova K. . Gəncə – Qazax və Aran iqtisadi rayonlarında təbii şərait və sərvətlərdən istifadənin əsas istiqamətləri. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. Bakı, 2008, XIII cild. səh. 513 – 521.
18. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учеб. Изд. 6-е, перераб и доп. СПб; Изд. Дом Герда, 2004.
19. Еганлы С.Т., Гаджиев Е.М. Международный туризм и развитие туризма в Азербайджане. Баку, 2003.
20. Жукова М.А. Индустрия туризма. М., «Финансы и статистика», 2004.
21. Котляров Е.А. География отдыха и туризма. М.,1978.
22. Экономика и организация туризма. Международный туризм. Под ред. И.А.Рябовой и др. М.КНОРУС. 2005.
- İmrani . Т. Gəncə – Qazax iqtisadi rayonunda nəqliyyatın ərazi təşkili. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. XIII cild. Bakı – 2008. səh.414 – 418.

İNTERNET saytları:

www.hrm.ru

www.econ.ru

www.unescap.org.

www.bizimasr.media.az

www.az.customs

www.azer.web.com.

www.tourism.az

www.balaken.az

www.zaqatala.my.ru

İcraçıların siyahısı

No	vəzifə	Elmi dərəcə	Elmi ad	imza	A.S.A.	ştat
1	Kaf.müdiri, dosent	C.e.n.	dosent		Soltanova Həbibə Bayraməli q	1
2	professor	C.e.n.	professor		Məmmədov Cabir Ağaəli o	0,5
3	professor	C.e.d.	professor		Məmmədov Nadir Gülməmməd o	1
4	dosent	C.e.n.	Dosent		Hacıyeva Gülsabah Abdul q	1
5	Dekan müavini, dosent	C.e.n.	Dosent		Nuriyev Elxan Balahəsən o	1
6	dosent	C.e.n.	Dosent		Məmmədova Ədilə Səttar q	1
7	dosent	C.e.n.	Dosent		Umudova Rəna İbrahim q	1
8	Baş müəll	-	Baş müəl		Sultanova Gülşən Abdul q	1
9	Baş müəl	C.e.n.	Baş müəl		Əhmədova İradə İbrahim q	1
10	Baş müəl	-	Baş müəl		Hüseynzadə Firudin Meydan o	0,5
11	Baş müəl		Baş müəl		Dərgahov Vüqar Səttar o	0,5

Tədqiqat işinin elmi-təcrübi əhəmiyyəti.

Tədqiqat işində bölgələrin turizm-rekreasiya potensialının üzə çıxarılması, turizmdə istifadə imkanlarının müasir vəziyyətinin şərh edilməsi, perspektivdə bu imkanlardan istifadə yollarının təklif edilməsi, hökumətin müvafiq strukturları tərəfindən sərəncam verməsindən nəzərə alınır. Turizm və Mədəniyyət Nazirliyinin aidiyyəti olan bölmələrinin, turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan turizm şirkətləri, kurort təsərrüfatı ilə məşğul olan təşkilatlar və qurumlar tədqiqat işindəki təklifləri qəbul edə bilərlər.

«Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı və regional problemlər» istiqamətində müxtəlif mövzular üzrə elmi-tədqiqat işi aparın aspirantlar, magistrantlar nəzəri-təcrübi cəhətdən bu tədqiqatdan yaralana bilərlər. Kafedranın dissertantı S.Zülfüqarova «Abşeron regionun turizm-rekreasiya ehtiyatları və onlardan istifadənin coğrafi məsələləri» mövzusunda müdafiə etdiyi dissertasiya işində, aspirant A.Adilov «Azərbaycanda daxili turizm və onun inkişaf perspektivləri» mövzusunda tamamladığı və müzakirəyə təqdim etdiyi dissertasiya işində kafedra tərəfindən yerinə yetirilən elmi-tədqiqat işindən nəzəri-metodiki cəhətdən istifadə etmişlər.

Tədqiqat işi monoqrafiya kimi nəşr oluna bilər. Tədqiqat işindəki informasiya bazası Azərbaycanın 1:500 000 miqyaslı xəritəsinin nəşrində istifadə oluna bilər. Xəritənin nəşri maliyyə vəsaiti olmadığından ləngiyir

